

Leidschendam Sluisplein 1 / Venestraat 2-4

bouwhistorische verkenning

bureau voor bouwhistorisch onderzoek
J.A. van der Hoeve
Acaciastraat 12 bis A, 3551 BG Utrecht
tel/fax: 030-2430147
06-11360167

Emmens BCA
Koekoekstraat 27
5301 SK Zaklbtommel
0418-515228
Emmens.BCA@kpnplanet.nl

Leidschendam Sluisplein 1 / Venestraat 2-4

bouwhistorische verkenning

Opdrachtgever:
Uitvoering:
Onderzoek:

Stadsherstel Den Haag en Omgeving
ir J.A. van der Hoeve en drs K. Emmens
februari-maart 2007

Afb. 1) Een 18de-eeuwse afbeelding (ca. 1751) van Leidschendam. Ongeveer in de cirkel moet het onderzochte pand Sluisplein 1 / Venestraat 2-4 gezocht worden. (GAL, FT 1751-1, Idnr. 174)

Afb. 2) Op deze 19de-eeuwse afbeelding (circa 1850) is de zijgevel van het pand herkenbaar (in de cirkel) met vensters en dakkapellen. (GAL, Fst. 1850-1a, Idnr. 243)

Inhoud

	Inleiding	4
1	Samenvatting	5
1.1	Rijksmonument	5
1.2	Samenvatting bouwgeschiedenis en beschrijving	5
1.3	Samenvatting waardestelling	6
2	Ontstaans- en gebruiksgeschiedenis	9
2.1	Historische schets	9
	2.1.1 Herberg De Stad Amsterdam	9
	2.1.2 De winkel	9
2.2	Bouwgeschiedenis	10
	2.2.1 Toelichting	10
	2.2.2 De (tweede helft van de) 17de eeuw: de oudste kern	10
	2.2.3 Omstreeks 1760: een moderne voorgevel	12
	2.2.4 Omstreeks 1800: het pakhuis	12
	2.2.5 De tweede helft van de 19de eeuw: modernisering	13
	2.2.6 Omstreeks 1900: vergroting van het pakhuis	14
	2.2.7 De eerste helft van de 20ste eeuw	14
	2.2.8 1957: verbouwing van het pakhuis	15
	2.2.9 1964: verbouwing van de linker en rechter bouwdelen	17
	2.2.10 De latere 20ste eeuw: modernisering	17
3	Beschrijving	19
3.1	Samenstelling en ligging	19
3.2	Het linker en rechter bouwdeel	20
	3.2.1 Het exterieur	20
	3.2.2 Het interieur	27
	3.2.3 De kapconstructies	34
3.3	Het pakhuis	39
	3.3.1 Het exterieur	39
	3.3.2 Het interieur	44
	3.3.3 De kapconstructies	47
3.4	De binnenplaats	48
	3.4.1 Het exterieur	48
	3.4.2 Het interieur	50
4.	Waardestelling	51
4.1	Inleiding	51
4.2	Historische en stedenbouwkundige waarden	52
	4.2.1 Historische waarden	52
	4.2.2 Stedenbouwkundige waarden	52
4.3	Monumentwaarden	52
	4.3.1 Constructie	52
	4.3.2 De voorgevels	53
	4.3.3 De achtergevels	55
	4.3.4 De overige gevels	55
	4.3.5 Het interieur	57
	4.3.6 Bijzondere elementen	57
	Bronnen en literatuur	58

Inleiding

In opdracht van *Stadsherstel Den Haag en Omgeving II NV* heeft *Bureau voor bouwhistorisch onderzoek J.A. van der Hoeve* uit Utrecht in samenwerking met *Emmens BCA* uit Zaltbommel een bouwhistorische verkenning verricht in het complex Sluisplein 1 / Venestraat 2-4 te Leidschendam. De aanleiding is een voorgenomen herbestemming en restauratie en het doel is om inzicht te krijgen in de monumentwaarden van het complex.

Tijdens het veldwerk van de bouwhistorische verkenning op 13 en 15 februari 2007 was het complex, dat uit drie bouwdelen bestaat, niet in gebruik. Op de begane grond werd gewerkt aan een nieuwe winkelinrichting in het bouwdeel op de hoek Sluisplein / Venestraat, het overige deel van de begane grond en de verdiepingen stonden leeg. Het complex is volledig voorzien van een recente interieurafwerking (vloerbedekking, wandafwerkingen en voorzetwanden, en verlaagde plafonds), die het zicht op de constructie volledig ontnemt. Om toch enig zicht te krijgen op de structuur en constructie, is in overleg met Stadsherstel besloten op cruciale punten gedeelten van de voorzetwanden en verlaagde plafonds te verwijderen. Voor het overige heeft de verkenning zich beperkt tot de direct waarneembare verschijnselen.

Tot deze bouwhistorische verkenning behoorde ook een beperkt archiefonderzoek. Daarbij is gezocht naar bouwtekeningen bij de afdeling BWT van de Gemeente Leidschendam-Voorburg en in het gemeentearchief. Tevens is gezocht naar oude foto's en kaartmateriaal. Dit deel van het onderzoek is verricht door W. Friso van het Archief & (Kunst)historisch Onderzoeksbureau drs. W. Friso,

Het rapport kent de volgende opzet: hoofdstuk 1 bevat een samenvatting van dit rapport, hoofdstuk 2 een schets van de ontwikkelingsgeschiedenis, hoofdstuk 3 de uitgebreide beschrijving en hoofdstuk 4 de waardestelling.

De opzet van dit rapport en de waardestelling zijn gebaseerd op de *Richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek*, (Den Haag 2000), die zijn opgesteld in een samenwerkingsproject tussen de Rijksgebouwendienst, Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschappen en Monumenten (tot voor kort de Rijksdienst Monumentenzorg), de Stichting Bouwhistorie Nederland en de Stichting Historisch Boerderijonderzoek.

Onze dank gaat uit naar de medewerkers van de verschillende archieven vanwege hun accurate dienstverlening. Verder zijn wij ir K. Koppers van *Koppers Duizer Architecten* uit Gorinchem erkentelijk voor het beschikbaar stellen van hun opmetingstekeningen van het complex.

Achterin het rapport zijn op een uitvouwpagina de indeling in bouwdelen en de huidige plattegronden van het complex opgenomen (afb. 70, blz. 59).

Utrecht/Zaltbommel, 19 maart 2007
ir J.A. van der Hoeve
drs K. Emmens

1. Samenvatting

1.1 Rijksmonument

Het object is een Rijksmonument (monumentnummer 25722), waarvan de omschrijving luidt: "Pand met lijstgevel met gesneden consoles, 18e eeuw."

Deze status beperkt zich tot de beide parallelle, 17de-eeuwse bouwdelen met het gezamenlijke adres Sluisplein 1 / Venestraat 2. Het pakhuis met het eigen adres Venestraat 4 behoort dus niet tot het rijksmonument. Uit het onderzoek is gebleken dat dit laat-18de- of vroeg-19de-eeuwse pand eertijds deel uitmaakte van het complex, dat bekend stond als de herberg 'De Stad Amsterdam'. Vanwege de historische en functionele samenhang wordt het pakhuis in dit rapport als een wezenlijk en essentieel onderdeel van het complex beschouwd, zowel bij de beschrijving als de waardestelling.

1.2 Samenvatting bouwgeschiedenis en beschrijving

Het object Sluisplein 1 / Venestraat 2-4 is gesitueerd op de hoek van het Sluisplein met de Venestraat, aan de zuidoostzijde van de Vliet. Het complex bestaat uit drie bouwdelen, twee achter een brede gevel samengevoegde huizen aan het Sluisplein en een 'pakhuis' aan de Venestraat. Aan het Sluisplein staat het 'hoekpand' met de lange zijgevel langs de Venestraat en de korte kopzijde gericht op het Sluisplein, het linker bouwdeel. Het bouwdeel parallel aan het linker bouwdeel met de korte kopzijde eveneens gericht op het Sluisplein, is het rechter bouwdeel. Opmerkelijk is het gegeven dat het rechter bouwdeel aan de achterzijde breder is dan aan de voorzijde en daar deels in het buurperceel Sluisplein 3 steekt. Dwars achter deze beide bouwdelen bevindt zich het derde bouwdeel, het pakhuis. Het pakhuis heeft zijn voorgevel aan de Venestraat. De drie genoemde bouwdelen omsluiten een deels overbouwde binnenplaats.

De oudste historische gegevens van de bebouwing aan het Sluisplein gaan terug tot het midden van de 17de eeuw. Het hoekhuis op het Sluisplein en de Venestraat stond toen reeds bekend als de herberg "De Stad Amsterdam", maar het is niet duidelijk of dat gebouw dezelfde omvang had als het huidige pand. Het huidige pand blijkt namelijk te zijn samengesteld uit twee zelfstandige gebouwen uit de 17de eeuw. Deze gebouwen hebben enkelvoudige balklagen en grenen kapconstructies met sporen(paren) en dek-balkjukken. Uit de kleine verschillen in de constructiewijzen blijkt dat beide bouwdelen niet gelijktijdig zijn opgetrokken: het linker bouwdeel lijkt iets ouder te zijn dan het rechter. Aan de zijde van het Sluisplein hebben beide gebouwen een eigen voorgevel gehad, vermoedelijk in de vorm van een trapgevel. De gevel aan de Venestraat was vanouds goed zichtbaar, omdat de bebouwing aan de overzijde van deze straat ver terug ligt. Deze zijgevel had grote vensters en een (originele) dakkapel. Opmerkelijk is het gegeven dat de achterste helft van het rechter gebouw breder is dan de voorste helft. Het steekt daar als het ware uit in het buurpand Sluisplein 3. Deze situatie werd echter oorspronkelijk niet weerspiegeld in de kappen, want resten van de oude achtergevel van het buurpand duiden erop dat het (in het buurpand) uitstekende deel zich onder de kap van dat pand bevond.

Omstreeks 1760 zijn de beide gebouwen verenigd achter een nieuwe voorgevel, waarin grote delen van de oude voorgevels zullen zijn opgenomen. Uit die tijd zullen ook de kozijnen van een aantal vensters zijn vernieuwd. Omstreeks 1800 is aan de Venestraat een pakhuis (stalling en koetshuis?) gebouwd, waarvan de kern behouden is. Vermoedelijk bestond dit pakhuis van meet af aan uit twee bouwlagen met een zadeldak. Opvallend zijn de eenvoudig afgewerkte balklagen, passend bij de functie van stal of opslag. Het zadeldak is gezien de constructiewijze waarschijnlijk in de loop van de 19de eeuw vernieuwd, waarbij een asymmetrische constructie is vervaardigd in verband met de hoogteverschillen van de twee zijgevels. Vanaf 1828 was het complex geen herberg meer maar een winkel.

In de tweede helft van de 19de eeuw zijn enkele moderniseringën doorgevoerd, zoals vernieuwing van ramen. Ook is omstreeks 1890 een neo-classicistische winkelpui in de voorste helft van het linker bouwdeel aangebracht, zowel aan de zijde van het Sluisplein als de Venestraat. Deze zal in de kern nog in de huidige etalage aanwezig zijn. Omstreeks 1900 werd het pakhuis vergroot door op de voorste helft twee bouwlagen toe te voegen. Daarbij is ook de eenvoudig, maar zeer karakteristieke bakstenen voorgevel tot stand gekomen. De achtergevel van deze verhoging is op een ouder spant gemetseld. In de eerste helft van de 20ste eeuw zijn de gevels aan het Sluisplein en de Venestraat bepleisterd, vermoedelijk omstreeks 1935. De neo-classicistische winkelpui is waarschijnlijk omstreeks 1950 van een eerste omtimmering voorzien.

Uit 1957 is een bouwaanvraag behouden, waarop het pakhuis geschikt wordt gemaakt voor bewoning: onder meer enkele hijsdeuren worden vervangen door stolpramen. Met de bouwaanvraag uit 1964 krijgt de zijgevel van het linker bouwdeel aan de Venestraat de huidige indeling op de begane grond, terwijl een venster op de verdieping is bijgeplaatst. Ook de ruimtelijke indeling van de begane grond en eerste verdieping in zowel het linker als het rechter bouwdeel wordt aangepast. In de tweede helft van de 20ste eeuw is het complex aangepast aan een intensievere bewoning. Daarbij is de ruimtelijke indeling van alle bouwdelen gewijzigd en zijn langgerekte dakkapellen toegevoegd aan de dakschilden. Op het pakhuis is er zelfs sprake van twee dakkapellen bovenop elkaar.

1.3 Samenvatting waardestelling

Het complex Sluisplein 1 / Venestraat 2-4 heeft hoge historische waarde vanwege de voormalige functie als herberg 'De Stad Amsterdam', gelegen aan de sluis in de Vliet. Karakteristiek is ook de functiewijziging van herberg in winkel omstreeks 1828, die samenhangt met de groeiende populariteit van de veel snellere diligence en het afnemen van de gebruik van de trekschuit op de Vliet.

Het complex heeft hoge monumentwaarden, omdat de (tenminste) 17de-eeuwse verkaveling nog goed herkenbaar is in de samenstelling van het gebouw uit twee zelfstandige casco's met elk een eigen constructie en kap. Verder is het complex van belang vanwege de prominente ligging op de hoek van het Sluisplein en de Venestraat, die zich ook uit in de indeling en afwerking van de gevels.

Hoge monumentwaarden worden vanwege de hoge authenticiteit van de bouwmassa, structuur, materialen en constructies toegekend aan:

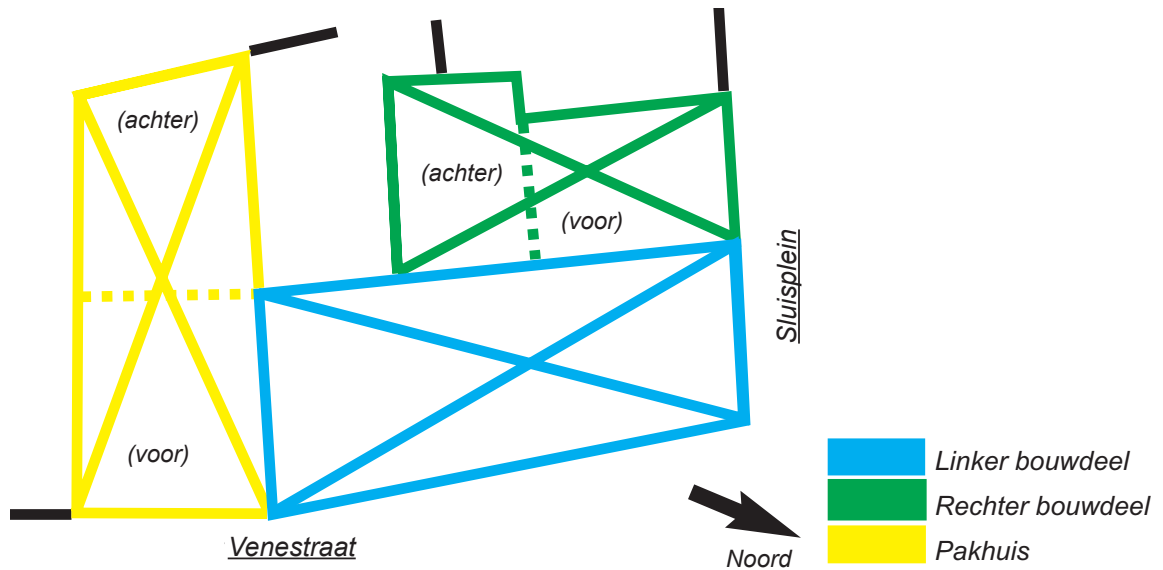
- de oude kern van het linker en rechter bouwdeel, bestaande uit gevels, balklagen, kapconstructies en andere elementen als een aantal kozijnen;
- de originele dwarswanden in het rechter bouwdeel;
- de oude kern van het pakhuis, bestaande uit gevels, balklagen en onder meer een aantal kozijnen. In zijn hoofdvorm heeft ook het zadeldak van achterste deel van dit gebouw hoge monumentwaarden.
- de verhoging van het voorste deel van het pakhuis met inbegrip van de voorgevel.

Positieve monumentwaarden worden vanwege de karakteristiek toegekend aan:

- de kapconstructies van Venestraat 4.
- onderdelen als de glas in loodramen en voormalige T-ramen in de voorgevel en het stolpraam in de rechter zijgevel van het pakhuis. Schouw op de eerste verdieping van het linker bouwdeel.

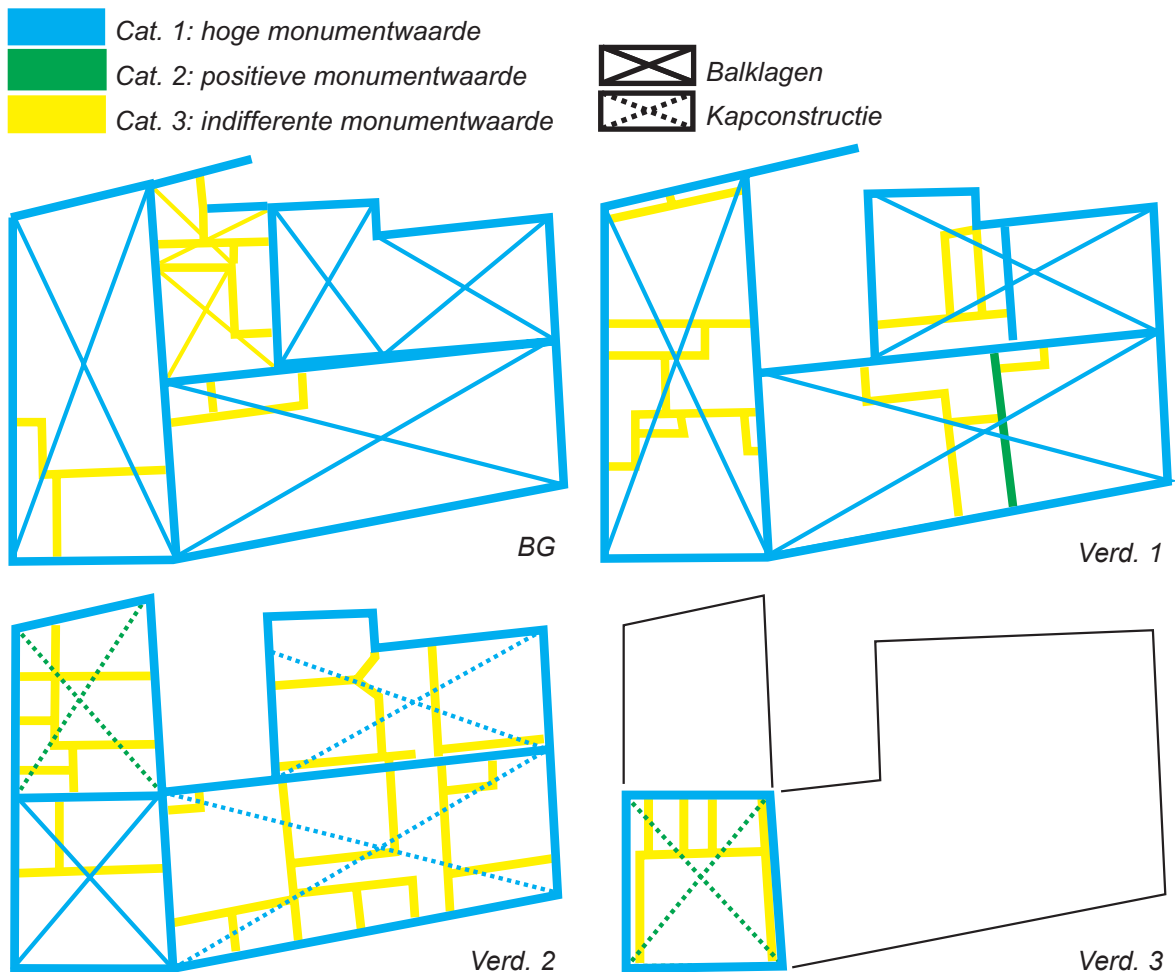
Indifferente monumentwaarden worden toegekend aan:

- de 20ste-eeuwse dakkapellen, omdat deze door omvang, stapeling en/of (slechte) uitvoering een verstoring van de bouwmassa en constructie vormen;
- de ruimtelijke indeling van de drie bouwdelen, aangezien er sprake is van recente wanden en interieur-afwerkingen met eenvoudige, algemeen toegepaste, in massa geproduceerde materialen;
- aanbouwen op de binnenplaats, die het zelfstandige karakter van de omringende bouwdelen verminderen.

Afb. 3) De drie bouwdeelen waaruit het complex is samengesteld, met aanduiding van de voorste en achterste helft van zowel het rechter bouwdeel als het pakhuis..

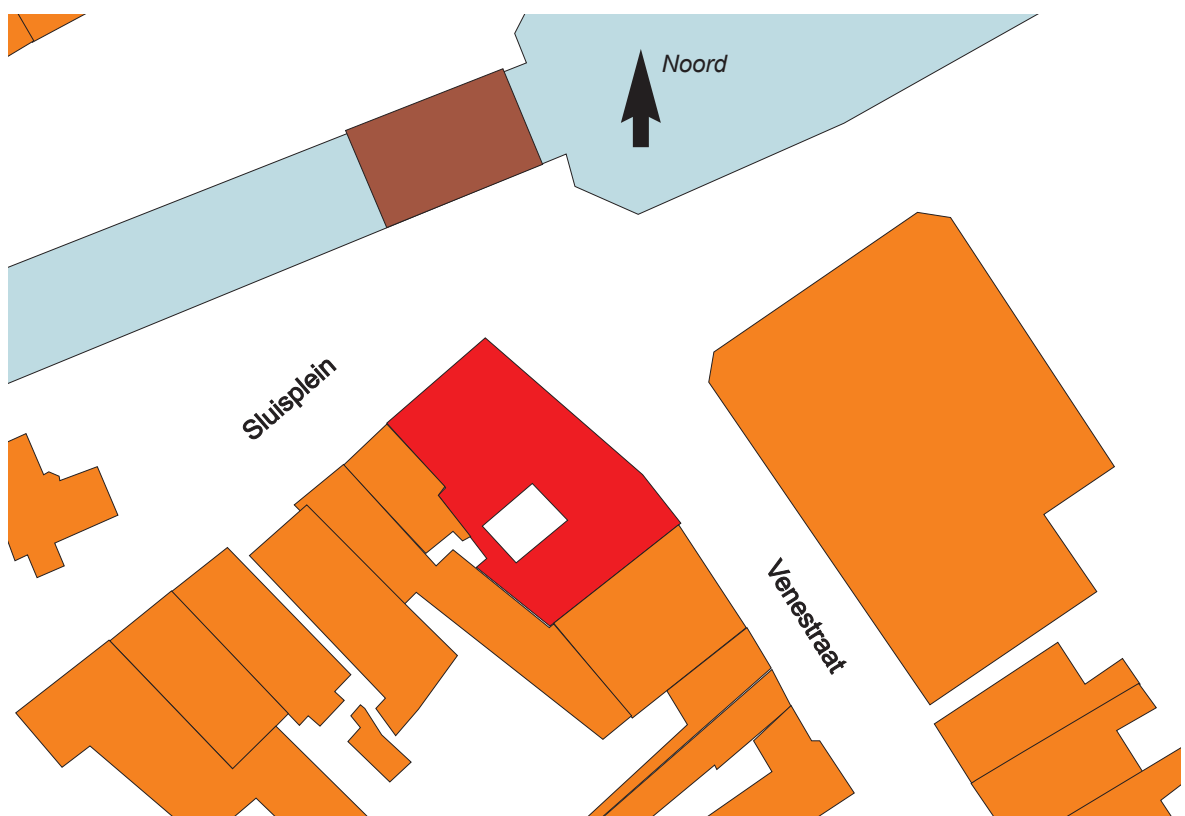
Afb. 4) Waardestellingsrepresentaties op basis van de plattegronden van Koppers Duizer Architecten te Gorinchem (zie ook hoofdstuk 4). Bovenaan de legenda.
 Linksboven: Begane grond (BG). Rechtsboven: eerste verdieping (Verd. 1).
 Linksonder: tweede verdieping (Verd. 2). Rechtsonder: derde verdieping (Verd. 3).

Afb. 5) De kadastrale situatie omstreeks 1820 gebaseerd op het kadastraal minuutplan van circa 1819. In rood het complex Sluisplein 1 / Venestraat 2-4.

Afb. 6) De kadastrale situatie in 2007. In rood het onderzochte complex.

2. Bouw- en gebruiksgeschiedenis

2.1 Historische gegevens

2.1.1 Herberg De Stad Amsterdam

De oudst bekende vermelding van een huis op de hoek Sluisplein-Venestraat stamt van 10 januari 1650: Jan Jacobs Westhouck (Westhoek) kocht van Jan Nachtegaal uit Delft een *'Huys ende Erve'* en sloot bij deze tevens een lening af om de aankoop te financieren. Interessant is de vermelding van het complex in de lijst van personen die gebonden zijn ten eeuwigen dage buiten kosten van de steden Delft en Leiden de straat voor hun huizen te onderhouden volgens acte van 13 mei 1639: *'Jan Jacobs Westhoek sijnde nu drie huijsen, twee toekomend Huijbert Noortveen de Herberg Amsterdam, en daer den backer woont, en Arij Meurs.'* (GAL, inv.nr. 277) De interpretatie van deze tekst is lastig, maar vermoedelijk is er sprake van drie huizen, waarvan één in gebruik als Herberg van Amsterdam, één als woonhuis van de bakker en één als woonhuis van Arij Meurs. Hieruit kan niet worden opgemaakt of de herberg Amsterdam reeds de huidige omvang bezat. Een volgende aanwijzing is de acte van 19 april 1656, waarin opnieuw drie huizen worden genoemd. Een van deze huisjes wordt bewoond door de weduwe van Jan Jacobs Westhouck, Aeffje Meesen. Daarnaast, op de hoek van het Sluisplein en de Venestraat worden twee *'huysjes daeraen vast op de houck van de Landscheydinge (Venestraat) belent ten noorden de straet (Leidsekade)'* vermeld. De functies van deze huisjes komt duidelijker naar voren in de verkoopacte van 27 juni 1663, als Aeffje het huis en erf verkoopt aan haar schoonzoon Huygh Huygen: *'seeckere Huysinge ende stallinge, kookhuysse, schuyr ende verdere getimmerten (...) gelegen aan den Leytschendam op den houck van de Lantscheydinge eene neeringrycke Herberge alwaer Amsterdam uythangt'*. Naast het huis waren er dus een stal, keukengebouw en een schuur en nog wat kleinere bouwwerkjes.

Met enige voorzichtigheid kan de volgende conclusie worden getrokken. Het pand op de hoek van het Sluisplein en de Venestraat moet tussen 1650 en 1663 een herberg zijn geworden, genaamd De Stad Amsterdam. Wellicht bestond de herberg aanvankelijk uit slechts één huis. Maar de omschrijving in de acte van 1663 doet vermoeden dat de herberg toen uit twee huizen bestond. Is het huis waar de bakker woonde aan de herberg toegevoegd? Gelegen aan de route van de trekschuit tussen Amsterdam, Haarlem, Leiden, Delft en Den Haag, zal de herberg veel klandizie hebben gehad van de passagiers op die trekschuit. De *'stallinge'* hoeft niet alleen als stal hebben gefungeerd, maar ook als koetsenstalling.

Op het einde van de 17de eeuw vermaakte de weduwe van Huygh Huygen, Jannetje Jacobs Westhouck, de herberg aan haar zoon Jacob Huygen van den Bosch. Door vererving kwam de herberg in 1705 in handen van Huybert Noortveen, omstreeks 1736 van Hugo Noortveen en in 1786 van Yda Noortveen, gehuwd met Theodorus Pivé. Op 9 oktober 1795 verkocht Pivé de herberg aan zijn zwager Theodorus van Leeuwen, *'mairie'* (burgemeester in de Franse tijd) van Leidschendam en de echtgenoot van Cornelia Noortveen. In de koopacte staat omschreven: *'een Huis en Erve zijnde een herberg genaamd De Stad Amsterdam staande en gelegen aan den Leydschendam op den hoek van de Veenestraat belend ten noorden de Heerestraat'* (Heerstraat = openbare weg/Sluisplein). Verder was er nog een tweede huis naast het voorgaande en een huis bij de *Smitsbrugge met Paardenstallinge, koetshuis annex daaraan vastzijnde en een koepel aan de Barmsloof* en nog een aantal stukken land. (Afb. 1)

2.1.2 De winkel

Op 23 januari 1813 verkocht het echtpaar Van Leeuwen-Noortveen de herberg aan kas-

telein Cornelis van Leeuwen, die het op zijn beurt op 5 mei 1828 aan Pieter Leonardus Smulders verkocht. Deze Smulders was eigenaar van het hotel De Wykerbrug in Voorburg. Daarbij zal de herberg zijn opgeheven en werd een kruidenierswinkel in het pand ondergebracht. De aanleiding voor deze functiewijziging was waarschijnlijk de snellere diligence-verbinding sinds 1826, waardoor vele herbergen langs de Vliet hun bestaansrecht verloren. Omstreeks 1832 verkocht Smulders de voormalige herberg aan winkelier Johannes van der Drift, gehuwd met Maria Beyersbergen.

Als Maria Beyersbergen op 23 februari 1859 het pand verkoopt aan Cornelis de Vet, geeft de omschrijving van het verkochte inzicht in de bebouwing: *'een winkelhuis met erf met afzonderlijke bovenwoning staande en gelegen op den hoek van de Veenestraat, bevattende de benedenwoning een zeer ruime winkel met ruime voorkamer, binnenkamer, keuken en kelder met pakhuis, stalling en zolder, de bovenwoning twee groote en drie kleinere kamers, keuken, twee zolders met meidenkamertje enz. belend ten noordoosten de Veenestraat'*. (Daams 1988, blz. 139-140) De stalling zou van oudsher aan de overkant van de Venestraat hebben gestaan. (Van der Plasse 1997, blz. 9)

Op 4 mei 1871 werd het pand door de erfgenamen van Cornelis de Vet verkocht aan Johannes Blonk. (Afb. 2) Op 1 mei 1885 kwam het in eigendom van zijn zoon Willem Blonk, die vergunning kreeg om *'sterke drank in het klein'* te verkopen, zoals zijn vader al sinds 1881 deed. Omstreeks 1900 is Wilhelmus Blonk, de kleinzoon van de eerste Blonk, de eigenaar geworden, en nadat Arnoldus Blonk het pand al een tijdlang had gehuurd van zijn vader, kwam het in 1944 in zijn eigendom. In 1955 werd het pand overgenomen door Willem Nicolaas Marie Blonk. (Daams 1988, blz. 139-140)

Sinds kort is het pand eigendom van Stadsherstel Den Haag en Omgeving.

2.2 Bouwgeschiedenis

2.2.1 Toelichting

Ondanks de historische gegevens uit de vorige paragraaf, is er uit schriftelijke bronnen niets bekend over bouw- en verbouwwerkzaamheden vóór 1900. En ook na 1900 is de "oogst" aan bouwtekeningen uiterst bescheiden, namelijk twee (1957 en 1964). Wel bieden verschillende foto's uit de 20ste eeuw enig houvast om veranderingen aan de gevels te kunnen dateren. De gepleisterde afwerking van de gevels en de aftimmeringen van muren en plafonds beperkten de waarnemingen tijdens de bouwhistorische opname. Dientengevolge heeft de bouwgeschiedenis noodgedwongen een globaal karakter. Maar wellicht zijn er nog aanvullingen mogelijk, na volledige ontmanteling (verwijdering van de verlaagde plafonds en voorzetwanden van recente datum) en ontleistering van de gevels.

Het complex bestaat uit drie bouwdelen, twee achter een brede gevel samengevoegde huizen aan het Sluisplein en een 'pakhuis' aan de Venestraat. Aan het Sluisplein staan het 'hoekpand' met de lange zijgevel langs de Venestraat en de korte kopzijde gericht op het Sluisplein, het linker bouwdeel. Het bouwdeel parallel aan het linker bouwdeel met de korte kopzijde eveneens gericht op het Sluisplein, is het rechter bouwdeel. Dwars achter deze beide bouwdelen bevindt zich het derde bouwdeel, het pakhuis. Het pakhuis heeft zijn voorgevel aan de Venestraat.

2.2.2 De (tweede helft van de) 17de eeuw: de oudste kern

Te oordelen naar de bouwmassa, draag- en kapconstructie moeten de twee huizen aan het Sluisplein in de (tweede helft van de) 17de eeuw zijn gebouwd. Elk van beide huizen bestond uit twee bouwlagen met een zadeldak, dwars op de straat. Aan het Sluisplein manifesteerden de beide huizen zich met trap- of topgevels.

Bij deze verkenning viel de constructie redelijk in beeld te brengen. De gevels zijn opgetrokken uit baksteen. (Het metselwerk van de gevels kon nergens worden bestudeerd

vanwege de pleisterlagen aan de binnen- en buitenzijde. Vermoedelijk dateert het metselwerk uit de bouwtijd van de beide huizen, hoewel (resten van) ouder muurwerk niet geheel zijn uit te sluiten.)

Van het linker bouwdeel was de balklaag boven de begane grond niet zichtbaar. Boven de verdieping bevindt zich een enkelvoudige balklaag van ongeprofileerde balken. De kapconstructie bestaat uit een vijftal samengestelde spanten, elk samengesteld uit een grenen dekbalkjuk met rechte spantbenen en een grenen A-spant met tussenbalk. Deze spanten vormen de drager voor langsbalken (flieringen), waarop de sporen rusten. Op de spanten zijn geen telmerken waargenomen. Opmerkelijk is de grote afstand tussen de spanten ongeveer halverwege het gebouw, wat wijst op een verdwenen dwarswand. Er zijn in de kap echter geen sporen gevonden die op een stenen dwarsmuur wijzen; voor een mogelijke houten dwarswand zijn wel aanwijzingen aangetroffen. Verder behoort de dakkapel aan de zijde van de Venestraat tot de oorspronkelijke kapconstructie. Dit blijkt uit de slapers, die als verzwaarde sporen in de constructie zijn opgenomen. Als bijzonderheid kan nog genoemd worden de zware muurplaat op de zijgevel aan de zijde van de Venestraat, waaraan de balken van zoldervloer (balklaag boven de eerste verdieping) zijn opgehangen. In verband met de brede vensters in de zijgevel konden niet alle balken van deze balklaag in de zijgevel opgelegd worden. Hierboven is reeds genoemd dat de voorgevel was uitgevoerd als trap- of topgevel (met schouders en tuit). Hierop wijst de aan de voorzijde ingekorte kapconstructie en de (vermoedelijke) dekplaat in de voorgevel, behorend bij een schouder of aanzet van een top- of trapgevel. Het rechter bouwdeel heeft boven de begane grond en boven de verdieping ook een enkelvoudige balklaag, echter voorzien van een duivenjagerprofiel. De kap bestaat uit sporenparen, gedragen door drie enkelvoudige spanten. Elk van deze spanten is uitgevoerd als een grenen dekbalkjuk. De telmerken bestaan op de linkerzijde van de drie spanten van voor naar achter achtereenvolgens uit I, II en III, terwijl de rechterzijde is voorzien van),)) en)))). Ter plaatse van de spanten is sprake van verzwaarde sporenparen, die vlak onder de nok een haanhoutje bezitten. Deze haanhouten vormen de drager van de nokbalk. Deze sporen hebben hetzelfde telmerk als de spanten: II - de overige sporen hebben geen merk. Opmerkelijk is het gegeven dat de achterste helft van dit gebouw breder is dan de voorste helft. Deze situatie blijkt oorspronkelijk te zijn, omdat (op de verdieping) de balklagen ononderbroken doorlopen tussen de gemene muur met het linker bouwdeel en de gemene muur met het buurpand Sluisplein 3.

Afb. 7) De linker foto uit circa 1902 toont in schuin perspectief de voorgevel en in recht perspectief een deel van de zijgevel. (GAL, P 1902-19, ldnr. 1984) Op de rechter foto uit 1923 is de neo-classicistische winkelpui uit circa 1890 goed te zien. (GAL, P 1923-20, ldnr. 2240.0001)

Over de 17de-eeuwse indeling en interieur-afwerking is vrijwel niets bekend. Vooralnog kan slechts worden vastgesteld, dat er in beide bouwdelen sprake was van tenminste een (stenen) dwarsmuur. In het rechterpand bestaat deze dwarsmuur nog op de eerste verdieping. Voor het overige zijn de dwarsmuren later gesloopt. In het linkerpand bevond zich pal naast deze dwarsmuur een kelder, die wellicht tot de oorspronkelijke opzet behoort. Midden tegen de achtergevel van het linkerbouwdeel bevond zich een schouw, zo kon worden vastgesteld in de kapconstructie. In het rechter bouwdeel bezat de brede achterraimte op de begane grond een schouw tegen de gemene gevel met Sluisplein 3. Wellicht was dit ook het geval op de eerste verdieping.

De kleine verschillen in uitvoering van de draag- en kapconstructie tussen beide bouwdelen, wijzen erop dat ze niet even oud zijn. Het lijkt erop dat het linker bouwdeel eerder tot stand is gekomen dan het rechter bouwdeel. Een nauwkeurige datering is vooralnog niet te geven. Ook de in de vorige paragraaf weergegeven historische gegevens bieden geen houvast, omdat daarin geen vermelding van bouw- of verbouwwerkzaamheden voorkomt. De karakteristieke constructies van de balklagen en de kap echter, wijzen op een bouwtijd in de tweede helft van de 17de eeuw.

2.2.3 Omstreeks 1760: een moderne voorgevel

Omstreeks 1760 waren het linker- en het rechter bouwdeel met zekerheid in één hand, omdat toen de beide afzonderlijke topgevels aan het Sluisplein tot één gezamenlijke gevel zijn verenigd. Van de geveltoppen is het bovenste deel gesloopt en op zolderniveau moest nieuw muurwerk gemetseld worden. De beide kappen werden gekoppeld door middel van een dak, evenwijdig aan de straat (Sluisplein). De nok van dit dak heeft dezelfde hoogte heeft als die van het linker bouwdeel. De datering van deze verbouwing is gebaseerd op de vormgeving van de consoles in de kroonlijst, die een vroeg Lodewijk XV-karakter hebben. (Stenvert 2004, blz. 335) Uit deze tijd zullen in de voorgevel ook de kozijnen van het rechter bouwdeel op de begane grond en die van de verdieping en zolder, en in de zijgevel die van de verdieping stammen.

2.2.4 Omstreeks 1800: het pakhuis

Het pakhuis aan de Venestraat stamt in zijn huidige vorm waarschijnlijk uit de late 18de of de vroege 19de eeuw. (Ook bij dit gebouw is een oudere kern niet geheel uit te slui-

Afb. 8) *De linker foto van omstreeks 1910 toont links de eerste drie bouwlagen van de pakhuisgevel uit circa 1900 in de oorspronkelijke toestand. (GAL, F 1910-32, ldnr. 11) Op de rechter foto van omstreeks 1930 is ook een de ongepleisterde zijgevel langs de Venestraat zichtbaar. (GAL, P 1930-46, ldnr. 2394)*

ten, waarvan (resten van het) muurwerk behouden kunnen zijn gebleven.) Deze datering is gebaseerd op het gedeelte van de zijgevel dat waargenomen kon worden en de zware balken van de enkelvoudige balklaag boven de begane grond. Het is niet geheel duidelijk hoe het pand er in eerste opzet uitzag. Meest waarschijnlijk is dat er reeds sprake was van een tweelaags gebouw met een zadeldak. Hierop lijkt ook de achtergevel te wijzen; dit is een eenvoudige tweelaags topgevel. De balklaag boven de eerste verdieping lijkt te zijn vernieuwd, evenals de kapconstructie. Het pakhuis is in de historische gegevens van de vorige paragraaf expliciet genoemd in de verkoopakte van 1859. En ook op de kadastrale minuut van omstreeks 1819 (in het Frans!) is bebouwing weergegeven op de plaats van het pakhuis (afb. 5).

2.2.5 De tweede helft van de 19de eeuw: modernisering

In de tweede helft van de 19de eeuw zijn enkele modernisering doorgevoerd, waarvan nog slechts enkele restanten bewaard zijn gebleven. Zo stammen de (liggende) zesruits ramen in de (18de-eeuwse) zoldervensters van de voorgevel aan het Sluisplein uit deze periode. Het zesruits raam van de dakkapel zal ook uit deze periode stammen (de indeling is naderhand uitgezaagd). Vermoedelijk kregen de vensters op de eerste verdieping van de voorgevel in deze periode de vierruitschuiframen, die onder meer op de foto van 1923 zijn te zien (afb. 7 en 8).

Omstreeks 1880 of 1890 zal de neo-classicistische winkelpui tot stand zijn gekomen, zoals die op een foto uit 1923 is te zien. Deze pui besloeg de halve gevel langs de Venestraat en de halve voorgevel aan het Sluisplein.

Afb. 9) Twee foto's van de pakhuisgevel en de aansluitende zijgevel van het linker bouwdeel. Links uit 1925 (GAL, FP 1925-10, ldnr. 877), rechts uit 1933 (GAL, FCP 1933-16, ldnr. 634).

2.2.6 Omstreeks 1900: vergroting van het pakhuis

Op een foto uit 1905 of 1906, waarop de bouwwerkzaamheden van het buurpand Venestraat 6-8 zichtbaar zijn, is de huidige voorgevel van het pakhuis te zien. Dit betekent dat deze gevel ouder is dan 1905. (Zie afb. 8 en 9) Gezien de vormgeving is een datering omstreeks 1900 waarschijnlijk. In deze fase is niet alleen de voorgevel vernieuwd, maar ook het voorste deel van het pakhuis verhoogd tot drie bouwlagen met een mansardekap. Waarschijnlijk kreeg het achterste deel van het pakhuis in deze periode nieuwe balklagen en een nieuwe kapconstructie.

2.2.7 De eerste helft van de 20ste eeuw

Uit de 20ste eeuw zijn ons slechts twee bouwtekeningen bekend, namelijk uit 1957 en 1964. Hierop zijn echter niet alle wijzigingen die in die eeuw hebben plaatsgevonden terug te vinden. Op basis van oude foto's kunnen echter ook die andere wijzigingen worden herleid.

- *Omstreeks 1935: bepleistering van de voorgevel (Sluisplein) en de zijgevel (Venestraat)*
Uit de foto's van 1933 (afb. 9) en 1962 (afb. 10) blijkt dat in die periode de zijgevel afgewerkt is met een pleisterlaag. Tot die tijd was het bakstenen muurwerk in het zicht. Volgens de literatuur zou de bepleistering omstreeks 1935 hebben plaatsgevonden. (Van der Plasse 1997, blz. 8)

In dezelfde periode moeten de ramen in de vensters op de eerste verdieping van de voorgevel aan het Sluisplein zijn vernieuwd. Op de foto van 1923 (afb. 7) staan nog 19de-eeuwse vierruitsschuiframes afgebeeld, nu is er sprake van T-schuiframes met glas-in-lood in de bovenlichten (afb. 10). Het motief van het glas-in-lood past goed bij een datering in de jaren dertig.

- *Omstreeks de jaren '50: omtimmering van de oude winkelpui*

Op de genoemde foto van 1962 blijkt de neo-classicistische pui gewijzigd te zijn (afb. 10). Waarschijnlijk is niet lang daarvoor de eerste omtimmering op die pui aangebracht.

Afb. 10) Foto uit 1962, waarop wijzigingen tussen 1933 (afb. 9) en 1968 (afb. 11, 12 en 13) te herleiden zijn. (GAL, F 1962-41, ldnr. 1297)

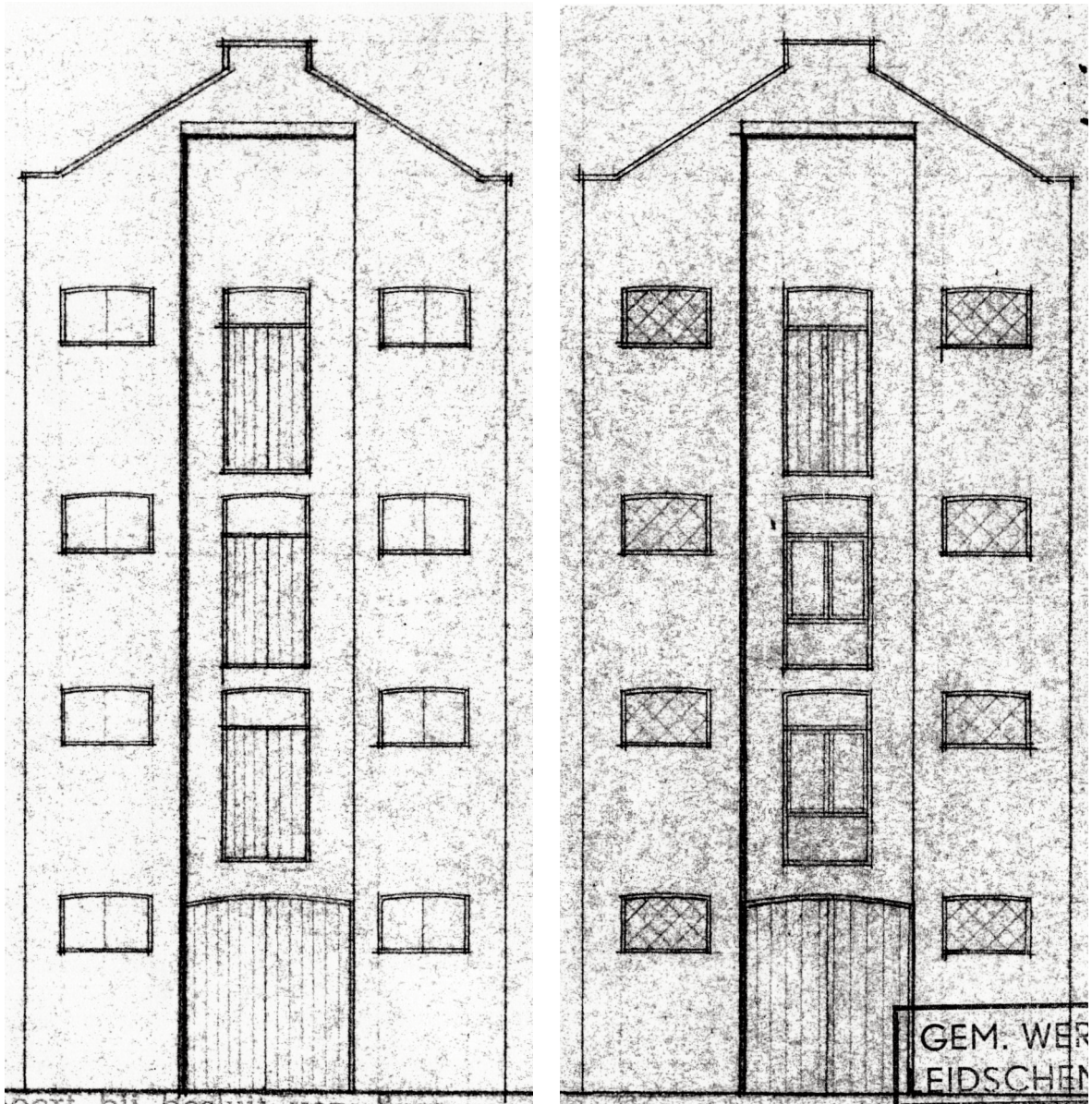

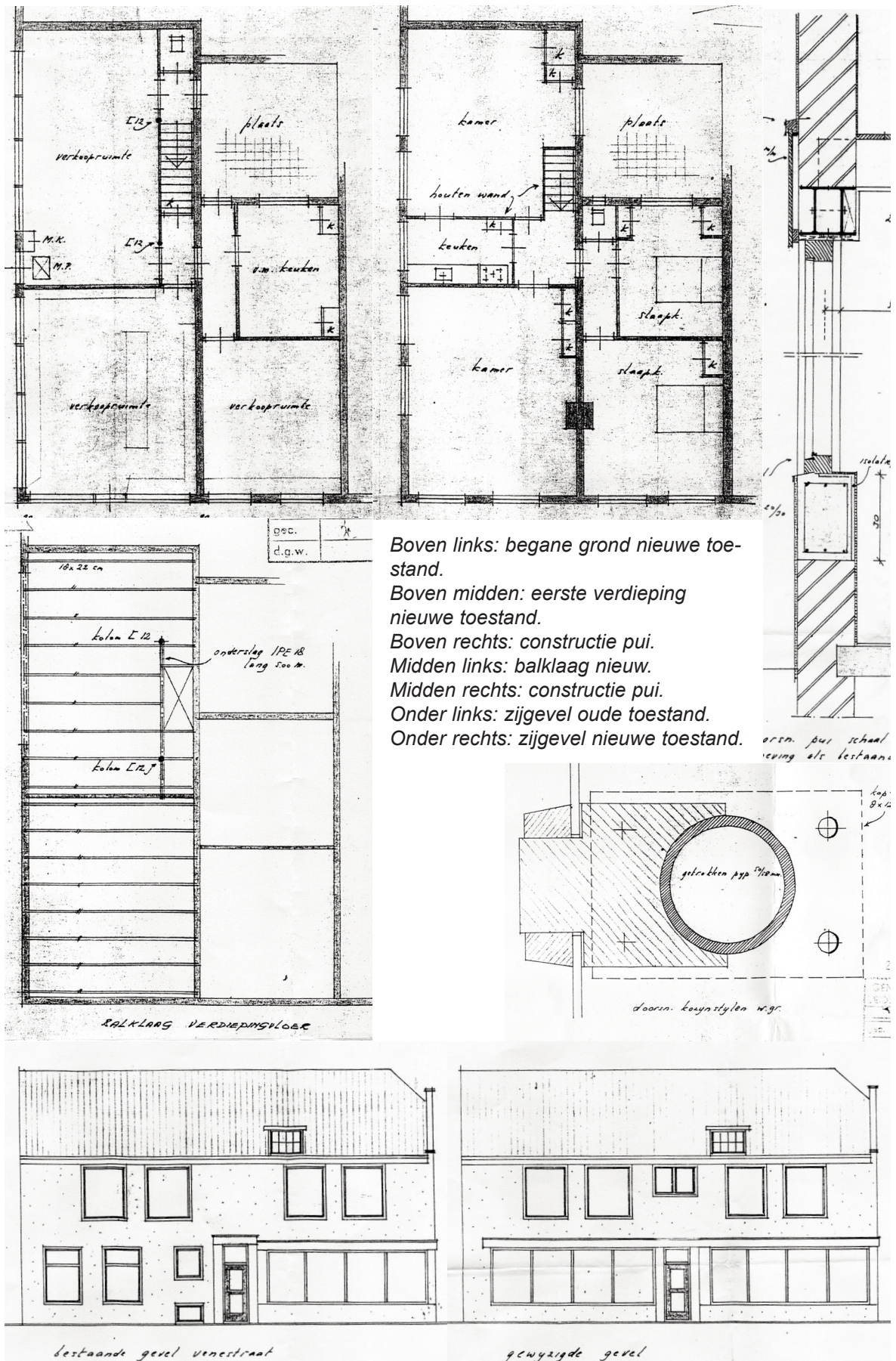
2.2.8 1957: verbouwing van het pakhuis

De bouwaanvraag van W.N.M. Blonk, levensmiddelenbedrijf, van 10 oktober 1957 betrof het vervangen van enkele hijsdeuren in de pakhuisgevel door ramen, namelijk die van de eerste en tweede verdieping (afb. 11). Ook beoogde men de middenroeden uit de hoog geplaatste vensters van de voorgevel te verwijderen, ten behoeve van ramen met overhoeks geplaatst glas in lood. Bij uitvoering is echter gekozen voor de huidige, eenvoudigere glas in lood ramen (zie de foto uit 1962, afb. 10). Daarmee werd het pakhuis gedeeltelijk voor bewoning geschikt gemaakt. Ongetwijfeld had dit ook consequenties voor het interieur, waarbij indeling en interieur-afwerking zijn vernieuwd.

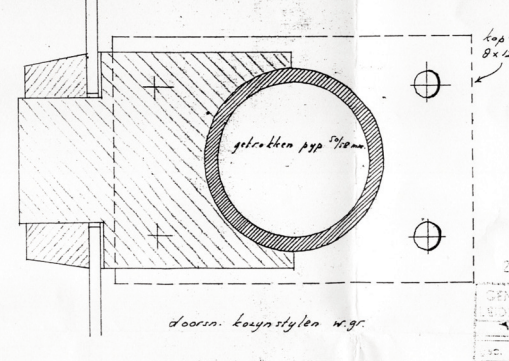
De foto uit 1962 (afb. 10) toont echter ook op de vierde verdieping een raam in plaats van een hijsdeur (mogelijk geldt dit ook voor de derde verdieping) en op de begane grond is het kleine venster rechts van de middendeur vergroot tot een raamopening tot op het maaiveld (mogelijk geldt dit ook voor het venster links van de middendeur). Dit betekent dat de werkzaamheden in 1957 verregaander zijn geweest dan aangevraagd, ofwel dat er tussen 1957 en 1962 een tweede aanpassing heeft plaatsgevonden.

Afb. 11) De bouwtekening uit 1957: links de bestaande toestand en rechts de nieuwe toestand. De eerste en tweede verdieping werden geschikt gemaakt voor bewoning. (GAL, dossiernr. 1.778.511)

Boven links: begane grond nieuwe toestand.
 Boven midden: eerste verdieping nieuwe toestand.
 Boven rechts: constructie pui.
 Midden links: balklaag nieuw.
 Midden rechts: constructie pui.
 Onder links: zijgevel oude toestand.
 Onder rechts: zijgevel nieuwe toestand.

Afb. 12) Bouwtekening uit 1964. Opmerkelijk is het ontbreken op de plattegronden van de bredere achterste helft in het rechter bouwdeel. (GAL, dossiernr. 1.778.511)

2.2.9 1964: verbouwing van de linker en rechter bouwdelen

Op 25 september 1964 verkreeg W. Blonk de vergunning om de winkel op de begane grond van het linker bouwdeel te vergroten, waartoe de (originele) dwarsmuur, een kelder en opkamer en de achterkamer werden gesloopt (afb. 12). De pui in de zijgevel aan de Venestraat werd aanzienlijk vergroot, waarbij de deur in deze gevel als midden-entree behouden bleef. Mogelijk is tegelijkertijd een tweede betimmering op de bestaande etalage aangebracht, bovenop die van de jaren '50. Verder werden de stolpramen op de verdieping vervangen door vast glas. Boven de middendeur kwam een nieuw venster op de eerste verdieping, dat volgens een foto uit 1969 een kiepraam vormde.

Tevens was het de bedoeling om de balklaag boven de begane grond in het linker bouwdeel te vervangen door stalen I-balken. Of dit daadwerkelijk is gebeurd, kan vanwege de vele afwerkingen thans niet met zekerheid vastgesteld worden. Wel zijn houten balken waargenomen, via een gat in de vloer van de voorkamer op de eerste verdieping. Ook de indeling van de begane grond en de verdieping is gewijzigd. Opmerkelijk is de weergave van het rechter bouwdeel: hier is de zijgevel met het buurpand Sluisplein 3 als één doorlopende gevel weergegeven, terwijl de achterste helft van dit bouwdeel is breder dan de voorste helft. Waarschijnlijk is dit een fout in de tekening, want alle waargenomen sporen wijzen erop dat de huidige situatie ook de oorspronkelijke was.

2.2.10 De latere 20ste eeuw: modernisering

Volgens de bouwtekening van 1964 (afb. 12) waren de doorbraken van het linker bouwdeel naar het pakhuis nog niet aanwezig; die moeten dus later in de 20ste eeuw zijn aangebracht. Daarmee werden de drie bouwdelen intern gekoppeld. Ook is op de binnenplaats tussen het rechter bouwdeel en het pakhuis geen bebouwing weergegeven: deze eenlaags bebouwing met betonnen (plat) dak is dus ook nadien pas tot stand gekomen. Verder hebben er wijzigingen in het interieur plaatsgevonden.

In de zijgevel aan de Venestraat is de middendeur na 1964 buiten gebruik genomen, waarna de opening is verkleind tot een etalagevenster. In de dakkapel zijn de roeden uit het raam verdwenen. Op verschillende dakschilden van het pakhuis en het linker en rechter bouwdeel zijn in de late 20ste eeuw eenvoudige, langgerekte dakkapellen aangebracht. Op het pakhuis zelfs in twee bouwlagen boven elkaar. Dit wijst erop dat er sprake is geweest van een aanmerkelijke intensivering van de bewoning van het complex. Voor de huidige plattegronden: zie afb. 70 op uitvouwpagina 59.

Afb. 13) Foto uit 1968 waarop de verbouwingen uit 1964 zijn te zien. (GAL, F 1968-9, Idnr. 4039)

Afb. 14) Foto uit 1969 met de hoek Sluisplein-Venestraat. (GAL, F 1969-160, Idnr. 4263)

Afb. 15) Foto uit 1973 met de stormschade aan het dak. (GAL, F 1973-5, Idnr. 4914)

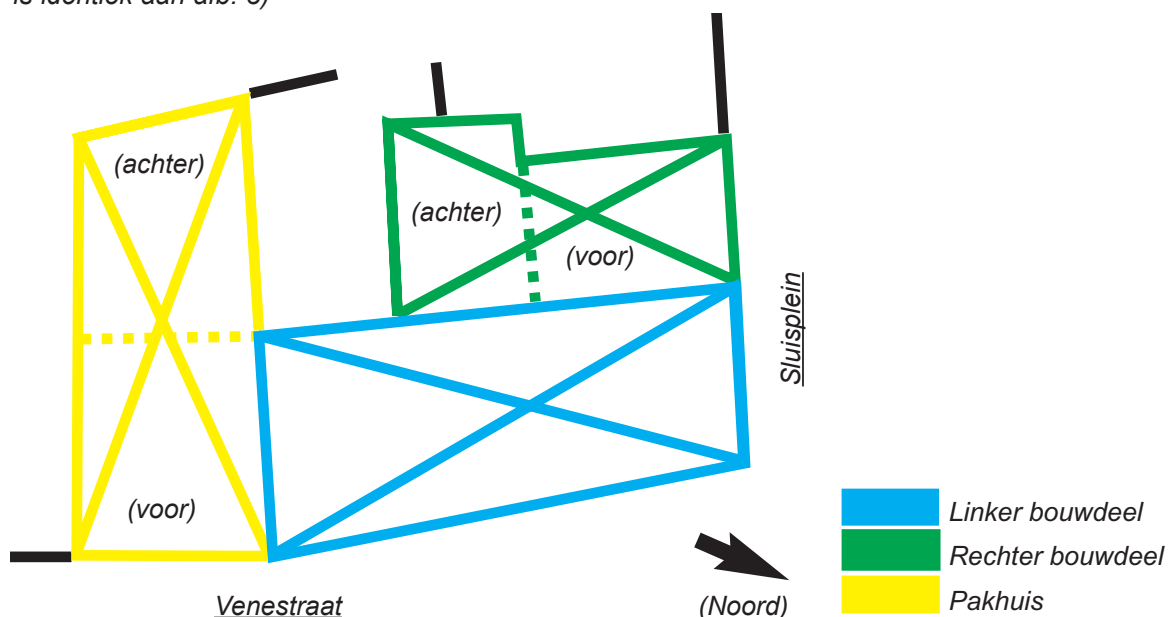
3. Beschrijving

3.1 Samenstelling en ligging

Het object Sluisplein 1 / Venestraat 2-4 is gesitueerd op de hoek van het Sluisplein met de Venestraat, aan de zuidoostzijde van de Vliet. Het complex bestaat uit drie bouwdeelen, twee achter een brede gevel samengevoegde huizen aan het Sluisplein en een 'pakhuis' aan de Venestraat (afb. 16). Aan het Sluisplein staat het 'hoekpand' met de lange zijgevel langs de Venestraat en de korte kopzijde gericht op het Sluisplein, het linker bouwdeel. Het bouwdeel parallel aan het linker bouwdeel met de korte kopzijde eveneens gericht op het Sluisplein, is het rechter bouwdeel. Opmerkelijk is het gegeven dat het rechter bouwdeel aan de achterzijde breder is dan aan de voorzijde en daar deels in het buurperceel Sluisplein 3 steekt. Dwars achter deze beide bouwdeelen bevindt zich het derde bouwdeel, het pakhuis. Het pakhuis heeft zijn voorgevel aan de Venestraat. Tussen dit pakhuis en het rechter bouwdeel is een open ruimte van bescheiden formaat, die op de begane grond voor een deel is dichtgebouwd (afb. 70, uitvouwpagina 59). De hoofdtoegang tot de begane grond is gesitueerd in de voorgevel van het linker bouwdeel, toegankelijk vanaf het Sluisplein. Thans zijn alle ruimten van de drie bouwdeelen via deze ingang te bereiken. Ongeveer halverwege de lange zijgevel van het linker bouwdeel langs de Venestraat bevindt zich een tot venster verkleinde deuropening: dit was Venestraat 2. Voor 1964 was het pakhuis een zelfstandig bouwdeel, voorzien van een eigen entree. Het pakhuis heeft als adres Venestraat 4 en ook via deze ingang kunnen thans alle ruimten in de drie bouwdeelen bereikt worden.

In de beschrijving wordt voornamelijk gebruik gemaakt van de aanduidingen links en rechts, voor en achter. Voor de beschrijving van de positie van bouwdeelen, gevels en ruimten wordt uitgegaan van een standpunt voor de voorgevel, dus op het Sluisplein. Uitzondering hierop vormt het pakhuis, waarvan de voorgevel aan de Venestraat het uitgangspunt vormt. In de beschrijving per gevel of per wand worden deze aanduidingen gebruikt vanuit het standpunt van de beschouwer. De windroos wordt nauwelijks gehanteerd.

Afb. 16) Indeling van het complex in bouwdeelen, zoals in dit rapport gehanteerd. De onderbroken lijn scheidt de voorste helft van de achterste helft in twee van de drie bouwdeelen. (Deze afbeelding is identiek aan afb. 3)

3.2 Het linker en rechter bouwdeel

3.2.1 Het exterieur

- De voorgevel aan het Sluisplein

Het linker- en rechterbouwdeel hebben aan het Sluisplein één gezamenlijke voorgevel met dakschild, waardoor er aan deze zijde sprake lijkt te zijn van een breed pand (afb. 17). Ongeveer in het midden is een nauwelijks zichtbare kniklijn in de gevel waarneembaar, die het enige spoor vormt waaruit de twee bouwdelen in de voorgevel zijn af te leiden. De verder gepleisterde en okergeel geschilderde gevel bestaat uit drie bouwlagen: begane grond, eerste verdieping en tweede verdieping of zolder. Ter hoogte van de zolder versmalt de gevel door middel van inzwenkende hoeken. Boven de prominente

Afb. 17) De voorgevel aan het sluisplein, die het linker en rechter bouwdeel achter één gevel verenigd.

Afb. 18) Links: de consoles in de kroonlijst wijzen op een datering omstreeks 1760.

Afb. 19) Rechts: één van de 18de-eeuse kozijnen op de eerste verdieping.

kroonlijst met gedecoreerde consoles bevindt zich een dakschild evenwijdig aan de gevel, dat gedekt is met gesmoorde oud-Hollandse pannen. De decoratie van de consoles (afb. 18) wijst op een datering van deze gevel in de vroege Lodewijk XV-stijl (rococo, omstreeks 1760). (Stenvert 2004, blz. 335)

Omstreeks 1935 is de voorgevel gepleisterd. Het pleisterwerk is voorzien van ingetrokken schijnvoegen, die natuursteenblokken suggereren. De schijnvoegen lijken waterpas te zijn, wat de kleine scheefstand van de kozijnen benadrukt. Dit schijnvoegenverband is naadloos doorgezet op de zolder of tweede verdieping.

Op de begane grond wordt het beeld sterk bepaald door de etalage in de linker helft van de gevel. De pui dateert tenminste uit de late 19de eeuw, maar is tenminste tweemaal verbouwd of gemoderniseerd. Er zijn verbouwingen bekend uit de jaren '50 en 1964. De etalageramen zijn voorzien van een vaste glas-invulling. De (winkel)deur (Sluisplein 1) stamt uit de tweede helft van de 20ste eeuw.. Mogelijk is de genoemde, oudere winkel-pui of zijn restanten ervan achter de latere betimmeringen nog aanwezig, want de nieuwe betimmeringen lijken (voor zover zichtbaar) op een oudere kern aangebracht te zijn. Op een foto uit 1923 is een laat 19de-eeuwse, neo-classicistische pui te zien (afb. 7). De rechter helft van de begane grond heeft twee vensters die dezelfde symmetrische positionering hebben als de vensters op de eerste verdieping. De forse kozijnen (vermoedelijk 18de-eeuws, circa 1760) zijn afgewerkt met een kraalprofiel. Ten behoeve van de puiband zijn de ramen in de (tweede helft) 20ste eeuw verkleind en van een vaste glas-invulling voorzien. De puiband steekt iets over de vensters heen. Tussen en naast de vensters is de gevel gepleisterd en geel geschilderd.

Door middel van een doorlopende, grijs geschilderde borstwering onder de vensters en

Afb. 20) Links: vermoedelijk is dit een dekplaat behorend bij een oorspronkelijke trapgevel of tuitgevel.

Afb. 21) Rechts: één van de 18de-eeuwse kozijnen met 19de-eeuws raam op de zolderverdieping.

een eveneens grijs geschilderde puiband boven de vensters, vormt de begane grond visueel één geheel.

De eerste verdieping kent een symmetrische gevelindeling bestaande uit vier vensters (afb. 19). De vermoedelijk 18de-eeuwse kozijnen (circa 1760) zijn voorzien van een kraalprofiel en de stijlen zijn met pen-en-gatverbindingen in de bovendorpels gemonteerd: dit blijkt uit de toognagels in de bovenhoeken. De vaste bovenlichten met veelkleurig, geometrisch glas in lood (kathedraalglas) zullen uit circa 1935 dagtekenen. De schuivende onderramen stammen vermoedelijk eveneens uit circa 1935. Uit sporen blijkt dat ze oorspronkelijk een middenstijl hadden en zogenoemde T-ramen vormden

Ter hoogte van de tweede of zolderverdieping versmalt de gevel. Dit hangt samen met de beide buitenste dakschilden op de twee bouwdelen, die aanzetten ter hoogte van de zoldervloer. Aan de linkerzijde wordt de versmalling gevormd door een S-vormig beloop (in- en uitzwenkend), terwijl aan de rechterzijde slechts een hoger aanzettende inzwinkende vorm aanwezig is. Opmerkelijk is de (natuurstenen?) band of plaat onder de S-vormige gevelversmalling: mogelijk is dit een overblijfsel van een oorspronkelijke top- of trapgevel met natuurstenen dekplaten (afb. 20). Hier bevindt zich ook een muuranker dat de strijk balk van het linker bouwdeel en de gevel onderling verankert.

Deze verdieping heeft een symmetrische indeling bestaande uit drie vensters. De vensters zijn vanwege de versmalling gepositioneerd boven de muurdammen tussen de vensters op de eerste verdieping en niet recht boven die vensters. Dit heeft tot gevolg dat het middelste venster zich boven de gemene muur tussen het linker- en rechter bouwdeel bevindt. De 18de-eeuwse kozijnen (circa 1760; afb. 21) hebben een overstekende, geprofileerde latei of bovendorpel. De stijlen zijn met pen-en-gatverbindingen in die latei bevestigd, zoals blijkt uit de toognagels in de bovenhoeken. De ramen bestaan uit een vast 3-ruits bovenlicht en een schuivend 3-ruits onderraam, die uit de tweede helft van de 19de eeuw zullen dagtekenen.

De gevel wordt bekroond door een forse, geprofileerde kroonlijst met consoles (afb. 18). De vermoedelijk houten consoles hebben een voluptueuze decoratie met een a-symmetrische tendens, die in de vroege rococo (Lodewijk XV) gedateerd moet worden: circa 1760. (Stenvert 2004, blz. 335) De overige delen van de kroonlijst zijn eveneens van hout. De consoles dragen een uitstekende bakgoot. Het brede dakschild is gedekt met gesmoorde oud-Hollandse pannen. Dergelijke donkere pannen werden in het verleden vaak op de belangrijke zichtzijde van daken aangebracht, om duurdere met leien gedekte daken te suggereren.

- De linker zijgevel van het linker bouwdeel aan de Venestraat

Het linker bouwdeel heeft een lange tweelaags gevel langs de Venestraat, die van de hoek tot aan het pakhuis (Venestraat 4) doorloopt. Iets links van het midden, tussen het tweede en derde venster op de verdieping (vanaf links geteld) bevindt zich een lichte knik in de gevel. Er zijn twee bouwlagen, namelijk de begane grond en de eerste verdieping. Daarboven bevindt zich een langgerekt dakschild dat is gedekt met gesmoorde, opnieuw verbeterde oud-Hollandse pannen (aangebracht na stormschade in 1973; afb. 15). Het wolfseind aan de voorgevelzijde vormt onderdeel van het dakschild op de voor-gevel.

Op de begane grond kent de gevel een tweedeling, in het midden gescheiden door een tot venster verkleinde deuropening (Venestraat 2). Het rechterdeel vertoont grote gelijk-nis met de linker helft van de voorgevel. Ook hier is sprake (geweest) van een laat 19de-eeuwse neoclassicistische winkelpui, die in tenminste twee fasen door middel van betimmeringen is gemoderniseerd. Bekend zijn verbouwingen in de jaren '50 en 1964. In alle vensters bevindt zich sindsdien een vaste glas-invulling, evenals in de voormalige deur. Op de bouwtekening van 1964 (afb. 12) en een foto uit 1962 (afb. 10) is te zien dat de deur in het midden een eenvoudige (neo-classicistische) omlijsting had. Links ervan, in het linkerdeel van de gevel, bevonden zich direct naast de deur vensters van een kelder en opkamer en verder nog twee vensters (achterkamer). In 1964 is de deuromlijsting

Afb. 22) De zijgevel van het linker bouwdeel aan de Venestraat.

afgetimmerd en is de huidige vierledige etalage met vaste glas-invulling gerealiseerd. De grijs geschilderde borstwering en de eveneens grijs geschilderde, multiplex puiband kop-pelen de pui tot één geheel. Op de hoek bij het pakhuis is nog een deel van de begane grond-gevel behouden: deze is gepleisterd en geel geschilderd.

De verdieping heeft een gepleisterde en geel geschilderde gevel, met sporen van een schijnblokkenverband zoals de voorgevel ook toont. Er zijn vijf min of meer symmetrisch gepositioneerde vensters: de middelste bevindt zich boven de tot venster verkleinde deuropening op de begane grond, aan beide zijden geflankeerd door twee vensters. Het middelste venster is iets kleiner dan de vier andere, doordat de onderdorpel op een hoger niveau ligt. Dit venster is pas tijdens de verbouwing van 1964 toegevoegd en had oorspronkelijk een kiepraam. Sinds 1964 hebben de oudere vier vensters een vaste glas-invulling. Voor de kozijnen met de uitstekende, geprofileerde bovendorpel is een 18de-eeuwse datering niet uit te sluiten (afb. 23).

- De rechter zijgevel van het linker bouwdeel aan de binnenplaats

Het achterste deel van de rechter zijgevel grenst aan de binnenplaats (afb. 24). Op de begane grond bevindt zich tegen de zijgevel een keukenuitbouw uit de tweede helft van de 20ste eeuw (na 1964). Op de verdieping is de oorspronkelijke zijgevel zichtbaar, die gepleisterd is en voorzien van schijnvoegen.

Links bevindt zich een venster, dat uit de tweede helft van de 20ste eeuw dagtekent (na 1964). De middenstijl is naderhand verwijderd, waarna de huidige vaste glas-invulling is aangebracht. Rechts van het venster bevindt zich een deur, die eveneens na 1964 tot stand is gekomen. De deur geeft toegang tot de betonnen terrasvloer, die op de aan- en uitbouwen (alle gerealiseerd na 1964) is aangebracht.

Het dakvlak van het zadeldak is gedekt met rode en (enkele) gesmoorde oud-Hollandse pannen. De eenvoudige, lange dakkapel van hout, triplex en glas is in het tweede helft van de 20ste eeuw toegevoegd, waarmee meer woonruimte in de kap ontstond. Bij de achtergevel is het zadeldak nog voor een deel behouden en gedekt met rode en enkele gesmoorde oud-Hollandse pannen.

Afb. 23) Links: één van de vier oude kozijnen in de gevel langs de Venestraat, mogelijk ook 18de-eeuws.

Afb. 24) Rechts: de rechter zijgevel van het linker bouwdeel aan de binnenplaats (verdieping en kap).

Afb. 25) De rechter zijgevel en de achtergevel van het rechter bouwdeel.

Afb. 26) Links: het sieranker op de achtergevel van het rechter bouwdeel.

Afb. 27) Rechts: het kleine venster in de achtergevel van het rechter bouwdeel.

- De rechter zijgevel van het rechter bouwdeel

Aan de zijde van het buurpand Sluisplein 3 is een deel van de rechter zijgevel van het rechter bouwdeel zichtbaar, omdat de achtergevel van het buurpand terug ligt ten opzichte van de achtergevel van het rechterbouwdeel. (afb. 25) De gevel is gepleisterd en heeft enkele oude muurankers. Opmerkelijk en vooralsnog niet te verklaren is de al gesignaleerde sparing op de hoek met de achtergevel.

Voor het overige gaat deze gevel schuil achter het buurpand.

- De achtergevel van het rechter bouwdeel

Op de begane grond wordt deze gevel deels afgedekt door de keuken-uitbouw van het linker bouwdeel en de toilet- en bergruimten van het pakhuis. In het resterende deel van de gepleisterde gevel met schijnvoegen is een drielichtvenster met H-schuiframen aanwezig, dat mogelijk uit circa 1935 stamt (afb. 25). Ter hoogte van de betonnen dekplaat bevinden zich muurankers, die de balklaag en de gevel koppelen. Het linker anker, waarvan slechts een deel te zien is, is uitgevoerd als een sieranker (afb. 26).

Op de eerste verdieping eindigt het verband met schijnvoegen ter hoogte van de onderdorpel van het grote middenvenster. Daarboven is de gevel ook gepleisterd, maar dan zonder schijnvoegen. Het middenvenster heeft een zwaar gedimensioneerd kozijn, dat nog 18de-eeuws zou kunnen zijn. Het klepraam en de invulling met vast glas dateert uit de tweede helft van de 20ste eeuw. Links van dit venster bevindt zich een klein venster met eveneens een 18de-eeuws kozijn, dat aan de binnenzijde is voorzien van een diefijzer (afb. 27). Het raampje stamt uit de late 20ste eeuw. Rechts van het middenvenster is in de latere 20ste eeuw een deuropening met glasdeur toegevoegd.

Op de tweede verdieping versmalt de gevel aan de rechterzijde: hier is sprake van een tuitgevel die de dakhelling van het achterliggende dakschild volgt. De gevel is afgetopt en het achterliggende zadeldak is boven de bakgoot voorzien van een dakschild. De linkerzijde van de gevel sluit daarentegen aan op een plat dak (wat samenhangt met het gegeven dat de achterste helft van dit bouwdeel breder is dan de voorste helft) en de gevelbeëindiging bevindt zich in het verlengde van het afgetopte deel. Op deze verdieping bevinden zich twee H-schuiframen uit de tweede helft van de 20ste eeuw (1964?). Opmerkelijk is de sparing in de linkerkant, waar de achtergevel aansluit op de rechter zijgevel van het rechter bouwdeel (afb. 25).

3.2.2 Het interieur van het linker en rechter bouwdeel

- De kelders

Tot de verbouwing van 1964 (afb. 10 en 12) was er in het linker bouwdeel een kelder aanwezig. Tijdens de verbouwing van dat jaar is die kelder verwijderd.

- De begane grond

De begane grond in het linker bouwdeel bevat een grote winkelruimte, waarvan slechts een trappenhuis is afgescheiden (afb. 28). Dit trappenhuis bevindt zich tegen de rechter zijgevel, de gemene muur met het rechter bouwdeel. Hierin bevindt zich ook een toilet (tegen de achtergevel). Vrijwel zeker is deze situatie van één grote winkelruimte pas in 1964 tot stand gekomen. want ook na de verbouwing in dat jaar was er volgens de bouwtekening nog sprake van een tweedeling in voor- en achterkamer. Dus alleen het trappenhuis is in dat jaar gerealiseerd. Via het trappenhuis is de uitgebouwde keuken op de voormalige binnenplaats bereikbaar. Vóór het trappenhuis bevindt zich de verbinding met het rechter bouwdeel. Het pakhuis is toegankelijk via twee doorbraken in de achtergevel of kopgevel, die op de bouwtekening van 1964 niet zijn aangegeven.

De ruimten zijn volledig afgewerkt dan wel bedekt met tijdelijke materialen ten behoeve van de herinrichting, waardoor er geen bijzondere verschijnselen waarneembaar zijn. Het gedecoreerde neo-classicistische stucplafond in de winkelruimte stamt uit 2007. Hierdoor is niet waarneembaar of de beoogde stalen balklaag in 1964 daadwerkelijk is gerealiseerd. De keuken heeft een jaren '70 afwerking, met hardboardplafonds.

De begane grond in het rechter bouwdeel vormt één ongedeelde winkelruimte. De voorste helft is smaller dan de achterste helft, waarbij er geen sprake is van een geleidelijke overgang maar van een verbreding op één punt met twee ongeveer haakse hoeken. De winkelruimte heeft een grenen vloer op een enkelvoudige balklaag op bakstenen poertjes, aangebracht in de tweede helft van 19de of de eerste helft van de 20ste eeuw. Tegen de linker gevel, de gemene muur met het linker bouwdeel, is een restant van een laat 19de- of vroeg 20ste-eeuwse decoratieve tegelvloer behouden. Deze behoorde bij een gang waarvan het beloop zich ook op het plafond aftekent en die nog op de bouwtekening uit 1964 zichtbaar is.

Afb. 28) Het interieur op de begane grond van het linker bouwdeel.

Afb. 29) De 17de-eeuwse balklaag op de begane grond in de achterste helft van het rechter bouwdeel.

In de achtergevel is links van het reeds bij het exterieur beschreven drielichtvenster met H-schuiframen een voormalige deur zichtbaar. Deze deur gaf in 1964 toegang tot de binenplaats, later tot de keuken-uitbouw.

Van het verlaagde plafond is slechts een gedeelte verwijderd, namelijk in de achterste helft van de ruimte (afb. 29). Het lijkt er echter op dat de voorste, smallere helft van de begane grond voorzien is van een enkelvoudige balklaag, vergelijkbaar met die op de eerste verdieping: de balken liggen evenwijdig met de voorgevel (zie hierna). In de achterste helft echter liggen de balken evenwijdig met de zijgevels. Beide balklagen hebben een 17de-eeuws karakter. De laatstgenoemde balken worden ongeveer halverwege de begane grond ondersteund door een stalen onderslagbalk, die in de tweede helft van de 20ste eeuw zal zijn aangebracht na het slopen van een dwarsmuur. Deze muur staat nog ingetekend op de bouwtekening van 1964.

De vermoedelijk oorspronkelijke balklaag in de achterste helft vertoont sporen van een oudere indeling (afb. 30). Zo is de genoemde gang herkenbaar in het eerste balkvak (van links gerekend), die was voorzien van een groene kleur op de balken en vloerdelen. In het tweede, derde en vierde balkvak is de aftekening van een verdwenen schuine muur of wand herkenbaar. Deze vakken zijn voor het grootste deel voorzien van een okergele afwerking. Het tweede balkvak heeft resten van houten randlijsten. Onder de vloerdelen zijn extra houten delen aangebracht. In het derde balkvak lijken eveneens houten delen onder de vloerdelen aangebracht, echter in de lengterichting van de balklaag. Dit deel wordt doorsneden door de aftekening van de verdwenen schuine wand of muur. Aan de voorzijde van die aftekening lijkt er een houtimitatieschildering aangebracht

Afb. 30) Bouwsporen op de balklaag van de begane grond in het rechter bouwdeel.

te zijn. Het vierde balkvak vertoont geen bijzonderheden. De volgende balkvakken waren niet zichtbaar vanwege het verlaagde plafond.

- De eerste verdieping

De eerste verdieping kent in het linker bouwdeel een indeling met een voor- en een achterkamer, waartussen zich een keuken en een halletje bevinden. Opmerkelijk is de afwezigheid van stenen dwarsmuren. De houten dwarswand van de voorkamer was in 1964 reeds aanwezig, de houten dwarswand van de achterkamer en naast de trap is tot stand gekomen bij de verbouwing van 1964 (afb. 12).

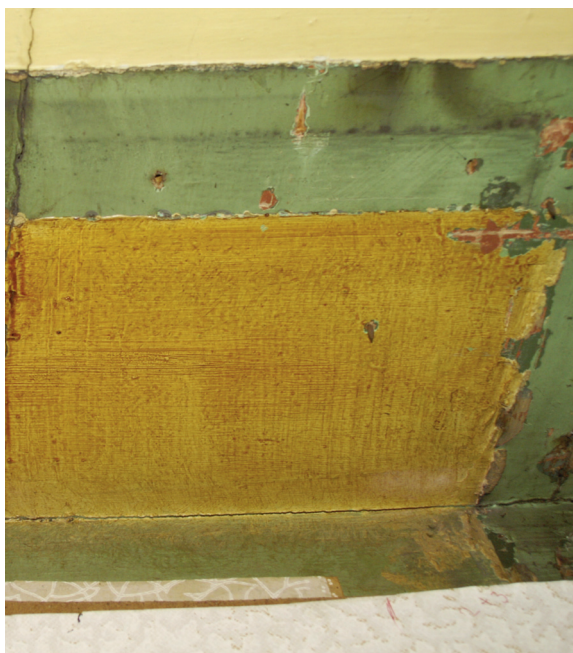
De verschillende ruimten zijn voorzien van een interieur-afwerking van recente datum, zodat er geen bijzonderheden in het zicht zijn. In de voorkamer is bij het rookkanaal te zien dat er in de tweede helft van de 20ste eeuw een opdekvloer op de oude vloer is aangebracht. Van de verlaagde (zachtboard)plafonds is in de voor- en achterkamer een strook vrijgelegd om zicht te krijgen op de balklaag boven de verdieping (afb. 31). In de voorkamer bevindt zich een enkelvoudige balklaag met ongeprofileerde balken (17de-eeuws). De hart-op-hart afstand varieert van 95 tot 110 cm. In de achterkamer bevindt zich eveneens een enkelvoudige balklaag met ongeprofileerde balken, maar de hart-op-hart afstand is hier ongeveer 130 cm (afb. 32). Dit verschil lijkt te wijzen op een oorspronkelijke situatie met voor- en een achterhuis, wellicht zelfs twee bouwfases. Die indeling in voor- en achterhuis, of beter: een voorste en een achterste deel van het huis, is in de kap ook aangetroffen (zie hierna). Voor een verschil in datering of fasering is geen aanwijzing. Het verschil zal dan ook verklaard moeten worden uit verschillende functies in het voorste en het achterste deel van het huis. Op de balken van de voor- en achterkamer liggen brede, gedisselde vloerdelen (vermoedelijk ook 17de-eeuws).

Op de 17de-eeuwse balklaag en de vloerdelen zijn sporen van een oudere indeling (vóór 1964) zichtbaar. In de voorkamer is bij de keuken tegen de voorgevel een aftekening van een dwarswand aangetroffen, met daarachter een kleine ruimte (kast?) voorzien van een houtimitatiebeschildering (afb. 33). Rechts van die kast was het plafond blauwgrijs. Ter plaatse van de verdwenen wand is een helgroene kleur behouden, die van vóór deze

Afb. 31) Links: de 17de-eeuwse balklaag in de voorkamer van de verdieping van het linker bouwdeel.

Afb. 32) Rechts: de 17de-eeuwse balklaag in de achterkamer van de verdieping in het linker bouwdeel.

Afb. 33) Links: sporen van een verdwenen indeling en verschillende beschilderingen in de voorkamer.

Afb. 34) Rechts: de haard in de achterkamer van het linker bouwdeel.

indeling stamt. De rest van de voorkamer was okergeel (op het helgroen geschilderd). In de achterkamer zijn bij de rechter zijgevel ook aftekeningen van verdwenen wanden aangetroffen. De kleurstelling is okergeel, maar die lijkt ook hier op een oudere (hel)groene kleurstelling te zijn aangebracht.

Vanuit de achterkamer is de eerste verdieping van het pakhuis toegankelijk. Omdat deze verbinding niet op de bouwtekening van 1964 is aangegeven, zal het om een latere doorbraak gaan.

De keuken lijkt na 1964 vernieuwd te zijn, vermoedelijk al in de jaren '70. In de achterkamer bevindt zich tegen de achtergevel een haardplaats met een betegelde schouw (afb. 34), die gezien de aard van de groene tegels uit de eerste helft van de 20ste eeuw zal dagtekenen (mogelijk circa 1935). De haardplaats is waarschijnlijk origineel, gelet op de bouwsporen in de kapconstructie. Deze haardplaats staat overigens niet op de bouwtekening uit 1964 aangegeven.

In het rechter bouwdeel is net als op de begane grond de achterste helft van de verdieping breder dan de voorste helft. Verder kent ook het rechter bouwdeel een indeling in een voor- en een achterkamer, waartussen de zoldertrap en een doucheruimte. De trap en de doucheruimte zijn niet aangegeven op de bouwtekening van 1964, wel is de dwarswand tussen de voorkamer en de trap in dat jaar al aanwezig. Tegen de gemene muur met het linker bouwdeel bevindt zich een gang, die ook al in 1964 aanwezig was. Thans komt de gang uit op een buitendeur, terwijl in 1964 het einde van de gang (bij de achtergevel) een met een deur afgesloten toiletruimte vormde. Dit betekent dat de doucheruimte en de trap pas in de latere 20ste eeuw zijn toegevoegd. Verder is sprake van een interieur-afwerking van betrekkelijk recente datum, wat de waarneming van bijzonderheden beperkt.

In de voorkamer is een strook van het verlaagde plafond verwijderd, waardoor de balklaag in het zicht kwam. In de achterkamer is een deel van een voorzetwand en van het verlaagde plafond verwijderd, waardoor de zijgevel en de balklaag te zien waren. In de voorkamer is sprake van een 17de-eeuwse enkelvoudige balklaag, die is opgelegd op de beide zijmuren (afb. 35). De balken zijn met een duivenjager geprofileerd. De hart-op-hartafstand bedraagt circa 100 cm. De huidige bruine kleur is aangebracht op een don-

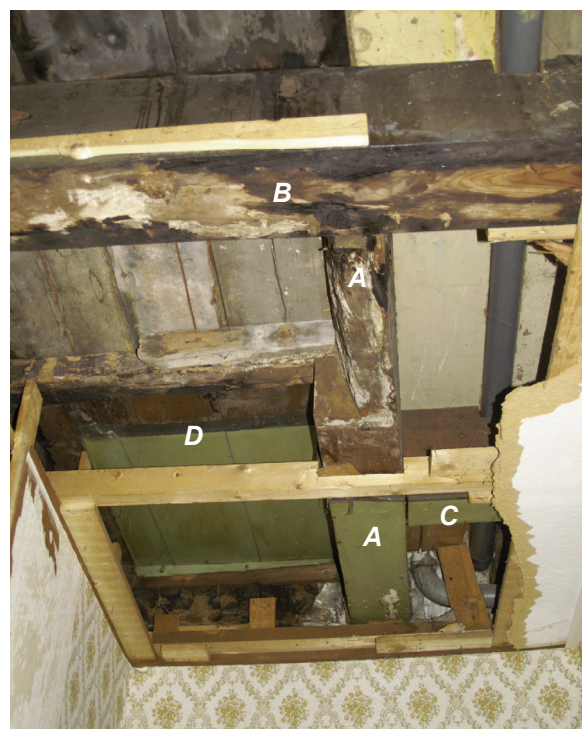
kergroene kleurstelling. Tegen de gemene muur met het linker bouwdeel bevindt zich een eenvoudige schouw met een decoratie uit de jaren '70 van de 20ste eeuw. Op de vermoedelijk 18de-eeuwse vensterkozijnen in de voorgevel zijn verschillende kleuren waarneembaar. Ter plaatse van beschadigingen zijn een bruine tint op een blauwe kleur te herkennen. Omdat geen kleuronderzoek heeft plaatsgevonden moet een verdere gelaagdheid niet worden uitgesloten.

Het bredere achterste deel van de eerste verdieping is verdeeld in een achterkamer met een flankerende gang. Verder is er nog een douche afgescheiden. De achterkamer heeft daardoor een L-vorm. De vloer bestaat uit moderne vloerdelen en vormt een opdekvloer. Op de begane grond is waargenomen dat de oude balklaag en de oude vloerdelen onder deze opdekvloer nog aanwezig zijn. De enkelvoudige balklaag boven de eerste verdieping heeft ongeprofileerde balken, zoals ook de voorkamer: opgelegd op de zijmuren (afb. 36). Dit in tegenstelling tot de begane grond, waar de balklaag in het achterste deel juist evenwijdig met de zijmuren ligt. In de verbreding van het huis bevindt zich een raveling (in de achterkamer). De raveelbalk (A) is aan de ene zijde met een pen in de tweede balk bevestigd (B - gerekend vanaf de achtergevel) en met een tognagel gezekerd, aan de andere zijde is de raveelbalk opgelegd in de muur, die de sprong in de plattegrond markeert. De derde balk van de enkelvoudige balklaag (C) is met een pen in de raveelbalk bevestigd en met een tognagel gezekerd. Het muurwerk (afb. 37) is zwart van het roet, wat erop wijst dat zich hier oorspronkelijk tenminste één breed rookkanaal heeft bevonden: kennelijk bevond zich op de begane grond hieronder de keuken. Sporen wijzen erop dat er een tweede, kleiner rookkanaal (B) van een verdwenen schouw in deze ruimte zelf uitkwam. Verder tekent zich op de derde balk, raveelbalk, en de vloerdelen in de raveling een verdwenen wandje af (afb. 36-D: dit betekent dat zich ook binnen de raveling, naast het rookkanaal, een kleine ruimte bevond (een kast of bedstede?). In deze kleine ruimte was het plafond helgroen van kleur.

Van groot belang is het gegeven dat de balklaag en de raveling tot één bouwphase behoren. De eerste en de tweede balk (gerekend vanaf de achtergevel) overspannen de vol-

Afb. 35) Links: de enkelvoudige balklaag in de voorkamer op de verdieping in het rechter bouwdeel.

Afb. 36) Rechts: de raveling in de achterkamer op de verdieping van het rechter bouwdeel.

Afb. 37) Links: bouwsporen op de zijgevel met het buurpand Sluisplein 3, verdieping achterkamer.

Afb. 38) Rechts: bouwsporen op de achtergevel van het rechter bouwdeel op de verdieping, achterkamer.

ledige breedte van dit bouwdeel (de kamer en de gang). Gezien de zorgvuldige verbinding van de raveelbalk in de tweede balk en de derde balk in de raveelbalk met pennen, behoort deze balklaag tot de oorspronkelijke, 17de-eeuwse toestand. Dit betekent dat ook de kenmerkende bredere achterste helft van dit bouwdeel tot de oorspronkelijke toestand zal behoren.

Naast de raveling is in de hoek van de zijmuur met de achtergevel een voormalige toilet-ruimte herkenbaar aan de witjes (kleine wit geglazuurde tegels) tegen de muur en de houten plank waaraan de stortbak was bevestigd (afb. 38). Deze ruimte was al vóór 1964 verdwenen.

- De tweede verdieping of zolder

De ruimtelijke indeling van zowel het linker als het rechter bouwdeel zal in de latere 20ste eeuw tot stand zijn gekomen. In het linker bouwdeel bepalen de spanten van de kapconstructie de indeling, terwijl dat in het rechter bouwdeel niet het geval is. Tegen de linker zijgevel van het linker bouwdeel blijkt een langs balk aanwezig te zijn, waaraan een aantal balken van de enkelvoudige balklaag op de verdieping is bevestigd: daar waar ze opgelegd zijn boven een venster (afb. 39). Dit is vermoedelijk oorspronkelijk.

Afb. 39) De dwarsbalk langs de zijgevel waaraan enkele balken zijn gehangen.

Afb. 40) De bouwsporen in de achtergevel van het rechter bouwdeel.

In de rechter achterkamer van het rechter bouwdeel is de achtergevel vrijgelegd door het verwijderen van delen van een voorzetwand, waarbij belangrijke bouwsporen aan het licht kwamen (afb. 40). De sporen zijn enigszins verstoord door een 20ste-eeuws venster met bijbehorend metselwerk. In deze gevel zijn delen van twee geveltoppen aan het licht gekomen: de linker (A) behoort bij het rechter bouwdeel en de rechter (B) bij het buurpand Sluisplein 3. Beide zijn voorzien van vlechtingen, behorend bij een tuitgevel. De linker tuitgevel, die van het rechter bouwdeel, is op een later moment (18de eeuw?) verhoogd (C) door het aanbrengen van een anderhalfsteens rollaag.

Uit deze bouwsporen kunnen enkele conclusies worden getrokken:

* Ten eerste dat het buurpand Sluisplein 3 oorspronkelijk even diep was als het rechter bouwdeel. De huidige, 20ste-eeuwse achtergevel van het buurpand ligt terug ten opzichte van de oorspronkelijke situatie (het pand is daardoor minder diep geworden). In het rechter bouwdeel is dus het enige restant van die oorspronkelijke achtergevel behouden.

* Ten tweede dat in de oorspronkelijke situatie, die mogelijk nog tot 1964 aanwezig kan zijn geweest, het rechter bouwdeel en het buurpand Sluisplein 3 elk een over de volledige diepte van het pand doorlopend, parallel zadeldak hadden, hooguit voorzien van een kort wolfseind. Het rechter bouwdeel van Sluisplein 1 had een zadeldak op een rechthoekige plattegrond, zonder aanpassing bij de verbreding van het achterste deel van het gebouw. Door de verhoging van deze verbreding met een extra verdieping met plat dak kwam een deel van het zadeldak te vervallen. Vermoedelijk is dit pas omstreeks 1964 gebeurd.

* Ten derde: blijkbaar bevond oorspronkelijk de extra breedte van de bredere achterste helft van het rechter bouwdeel zich niet onder het zadeldak van het eigen bouwdeel, maar onder het zadeldak van het buurpand Sluisplein 3. Beide panden waren daardoor constructief met elkaar verweven. Waarom voor deze opmerkelijke oplossing is gekozen, is voornamelijk niet te verklaren.

- De derde verdieping of vlieringzolder

In het linker en rechter bouwdeel bevinden zich boven de tweede verdieping slechts lage vlieringzolders.

3.2.3 De kapconstructies

- Het zadeldak op het linker bouwdeel

Het linker bouwdeel heeft op de tweede verdieping over de volledige diepte een zadeldak, dat aan de zijde van de voorgevel door middel van een haaks aansluitend dakje is verbonden met het zadeldak van het rechter bouwdeel. Op een aantal plaatsen op de zolder zijn de spanten vrijgelegd. Daar blijkt dat de grenen kapconstructie bestaat uit vijf samengestelde spanten: elk heeft een dekbalkjuk (op de zolder of tweede verdieping) waarop een A-spant (op de vlieringzolder) geplaatst is.

De dekbalkjukken hebben rechte spantbenen (12-12,5 x 13-14,5 cm - afb. 41).

Opmerkelijk is de vormgeving van de dekbalkkeinden: deze zijn afgeschuind (afb. 42).

Aan de onderzijde volgt de afschuining de hoek waarin het spantbeen op de dekbalk aansluit; aan de bovenzijde ligt de afschuining ongeveer in het verlengde van het spantbeen en dus evenwijdig aan het dakvlak. Dergelijke afschuiningen komen in Den Haag en omgeving voornamelijk voor in de 17de eeuw. Het spantbeen is met een pen in de dekbalk (12-12,5 x 16,5-18 cm) gemonteerd en met één toognagel gezekerd. Ook het korbeel (10-12 x 13,5-14,5 cm) tussen het spantbeen en de dekbalk is met een pen in de dekbalk ingelaten en met één toognagel gezekerd. Op het spantbeen is het korbeel gespijkerd. Er zijn geen schoren van het windverband aangetroffen, wel zijn de plaatsen waar ze op de spantbenen waren gespijkerd herkenbaar. Op niet-vrijgelegde plaatsen kunnen ze nog aanwezig zijn. Op de dekbalkkeinden liggen op verschillende spanten nog flieringbalken. Ongeveer halverwege de spantbenen zijn op verschillende plaatsen de oorspronkelijke gordingbalken aanwezig.

De A-spanten hebben eveneens rechte spantbenen (12 x 9,5-10 cm - afb. 43). Het is niet zichtbaar hoe ze op de dekbalken van de dekbalkjukken zijn bevestigd: waarschijnlijk door middel van een pen. In de nok sluiten de spantbenen op onduidelijke wijze op elkaar aan: het ene been lijkt afgeschuind om tegen het andere aan te sluiten. Ongeveer op tweederde hoogte zijn beide benen verbonden door een halfhouts bevestigde, gespijkerde tussenbalk (9,5 x 10 cm). Op de tussenbalkkeinden liggen opnieuw flieringbalken.

Afb. 41) Links: een dekbalkjuk met recht spantbeen van de samengestelde spanten in het linker bouwdeel.

Afb. 42) Rechts: de karakteristieke aansluiting tussen spantbeen en dekbalk.

Afb. 43) De A-spanten op de vlieringzolder van het linker bouwdeel, met flieringen, sporen en schoren.

De nokbalk is overhoeks gepositioneerd. Tussen de spantbenen en de flieringbalken bevindt zich het windverband (7,5 x 7,5 cm), dat zowel op de spantbenen als de flieringen is gespijkerd. Halverwege de tussenbalken zijn schoren gespijkerd, die de nokgording ondersteunen.

Op de flieringen en gordingen liggen sporengespannen. De sporen meten 4 x 7 cm. Het dakbeschot dateert uit 1973 en is aangebracht bij herstel van de stormschade.

De grenen kapconstructie van samengestelde spanten met flieringen, gordingen en sporengespannen vormt één samenhangend geheel, dat in de (tweede helft van de) 17de eeuw gedateerd kan worden.

Opmerkelijk is de onregelmatige verdeling van de vijf spanten over het bouwdeel: de eerste drie bevinden zich op het voorste deel van het bouwdeel, de laatste twee op het achterste deel. Tussen het derde en vierde spant (gerekend vanaf de voorgevel) bevindt zich een aanzienlijk groter interval dan tussen de overige. Gezien de doorlopende gordingen en flieringen is er geen sprake geweest van een verdwenen stenen dwarsmuur. Wellicht was er wel een houten dwarswand.

In de achtergevel zijn de gording- en flieringbalken opgelegd in de gevel. In de achtergevel bevindt zich een muuranker van de balklaag van het pakhuis, dat om een van de in de achtergevel opgelegde flieringbalken is geplooid. Tevens kan worden geconcludeerd dat er geen strijksant is geweest. Dezelfde situatie mag oorspronkelijk ook aan de voorzijde verondersteld worden: in de 18de eeuw is de geveltop vervangen door het huidige dakschild van een dwars geplaatst zadeldak. Toen is een aantal sporen ingekort en zijn de flieringen afgezaagd.

Aan de zijde van de Venestraat bevindt zich tussen het tweede en derde spant een dakkapel. Ter weerszijden van die dakkapel bevinden zich slapers (brede sporen), die zich naadloos voegen in de sporengespannen van de 17de-eeuwse situatie. Dit betekent dat deze dakkapel behoort tot de 17de-eeuwse kapconstructie.

Afb. 44) Een dekbalkjuk in het rechter bouwdeel.

Afb. 45) De telmerken op de dekbalkjukken: boven gehakt met een beitels en onder met een guts.

- Het zadeldak op het rechter bouwdeel

Het rechter bouwdeel heeft op de tweede verdieping drie regelmatig over de diepte van het bouwdeel geplaatste grenen dekbalkjukken (afb. 44). Deze dekbalkjukken hebben rechte spantbenen (12 x 17 cm), die met een pen in de dekbalken (12 x 17,5 cm) zijn gemonteerd. Deze bevestiging is met behulp van twee toognagels gezekeerd. De korbeels (9,5 x 14,5 cm) zijn op de spantbenen gespijkerd en met een pen in de dekbalk ingelaten, eveneens gezekeerd met twee toognagels. Een blokkeel koppelt de muurplaat aan de spantbenen. Het windverband is verdwenen. In ondiepe kepen van de dekbalken zijn de flieringbalken gelegd.

Aan de 'constructiezijde' van de spantbenen (de voorgevelzijde) zijn telmerken aangebracht (afb. 45). Deze bevinden zich op spantbeen, dekbalk en korbeel. Links, dat wil zeggen aan de kant van het linker bouwdeel, zijn rechte gehakte merken te zien en rechts, aan de kant van het buurpand Sluisplein 3, gegutste "halve maantjes". Van voor naar achter tellen ze achtereenvolgens I en) , II en)) en III en))) . Bij de achtergevel ontbreekt een strijkspant en gezien de telling zal ook bij de voorgevel nooit een strijkspant hebben gestaan. De flieringen zijn van oorsprong af aan opgelegd in de voor- en achtergevel zelf - net als in het linker bouwdeel het geval is.

Op de vlieringzolder zijn de sporengespannen (sporen: 7 x 5 cm) zichtbaar (afb. 46). Door de nokgording is niet waarneembaar hoe ze in de nok verbonden zijn. Opmerkelijk zijn de zwaardere uitgevoerde sporengespannen ter hoogte van de drie jukken (afb. 47). Deze zijn vlak onder de nok voorzien van een kort haanhoutje, dat halfhouts in de sporen is gekeept en vastgezet met nagels. Op dit haanhoutje ligt de nokgording, die de overige sporen in positie houdt. Zowel het haanhoutje als het linker spoor hebben hetzelfde telmerk (bijvoorbeeld II) als de linker spantbenen van de jukken, maar dan getrokken en niet gehakt. Het rechter spoor heeft geen merk. In de twintigste eeuw zijn op andere sporen plankjes gespijkerd, vlak onder de nokgording, ter verstijving van de constructie.

Afb. 46) De sporengespanten op de vlieringzolder in het rechter bouwdeel.

De oorspronkelijke sporen zijn tot aan de voorgevel behouden, weliswaar verkort vanwege het later aangebrachte (circa 1760) dwarsdak aan de voorzijde (afb. 48). De flieringen en gordingen zijn eveneens ingekort ten behoeve van dat dwarsdak. Omdat het zadeldak op het rechter bouwdeel lager is dan het dwarsdak - dat dezelfde hoogte heeft als het zadeldak op het linker bouwdeel - sluit de nokgording aan op de hoekkeper van het dwarsdak. Dit alles wijst erop dat ook dit bouwdeel oorspronkelijk een topgevel aan het Sluisplein heeft gehad.

Afb. 47) Links: telmerk 2 op het sporengespan bij spant 2.

Afb. 48) Rechts: de oorspronkelijk sporen zijn bij de voorgevel nog aanwezig en blijken tevens hergebruikt in de dwarskap.

- *Het dakschild parallel aan de voorgevel*

Omstreeks 1760 zijn de voorgevels van het linker en het rechter bouwdeel achter één gevel verenigd. Daarbij zijn de bovenste delen van de geveltoppen en de voorste delen van de zadeldaken gesloopt en vervangen door een dwars zadeldak (afb. 49). Dit dwarse zadeldak verbindt de beide parallelle zadeldaken van het linker en rechter bouwdeel. De nok van dit dwarsdak ligt op hetzelfde niveau als de nok van het dak op het linker bouwdeel. De beide nokbalken sluiten aan op een makelaar. Het dak op het rechter bouwdeel is lager en daarvan sluit de nokbalk op een hoekkeper aan. Verder heeft dit dwarsdak een eenvoudige grenen constructie van sporengespannen. De twee dakschilden hebben een vershillende dakhelling.

Door middel van een houten wandje is dit dwarsdak in twee ruimten onderverdeeld. Aan de zijde van het linker bouwdeel worden de sporengespannen door korte flieringbalken ondersteund, aan de zijde van het rechter bouwdeel echter niet.

Afb. 49) *De dwarskap vanuit het rechter bouwdeel gezien.*

3.3 Het pakhuis

3.3.1 Het exterieur

- De voorgevel aan de Venestraat

De bakstenen gevel van het pakhuis is oorspronkelijk tot stand gekomen omstreeks 1900, toen ook het voorste deel van het pakhuis (naast het linker bouwdeel) met twee bouwlagen verhoogd is. De gevel bestaat uit vier bouwlagen en wordt afgesloten door een flauw hellende tuitgevel met topstuk en twee schouderstukken. De gevel volgt het

Afb. 50) De voorgevel van het pakhuis uit omstreeks 1900.

beloop van het bovenste dakschild van het achterliggende mansardedak. De vier bouwlagen hebben een indeling in drie vensterassen, waarbij de middelste vensteras in een verdiept veld ligt. Alle gevelopeningen hebben een getoogde bovenzijde, bestaande uit een halfsteens rollaag en flankerende boogruigen van koppen.

Op de begane grond wordt het verdiepte middenveld over de volledige breedte ingenomen door een gevelopening. Oorspronkelijk was dit een brede toegang tot het pakhuis, maar in de latere 20ste eeuw is in plaats van de deuren een venster ingebracht, dat thans grotendeels is dichtgetimmerd. Ter weerszijden bevond zich op de begane grond, zoals op de verdiepingen nog altijd het geval is, een hoog geplaatst venster. Al in 1962 (afb. 10) blijken die beide gevelopeningen tot het maaiveld verlaagd (de rechter met zekerheid, de linker waarschijnlijk ook) en zijn er ramen met (houten) borstweringen in geplaatst. In de latere 20ste eeuw zijn die ramen vervangen door deuren: de rechter deur leidt naar de winkel, de linker naar de bovenwoningen (Venestraat 4a etc.). De begane grond wordt afgesloten door een puiband (na 1962; vermoedelijk in 1964 - vergelijk afb. 13), identiek aan en in het verlengde van de puiband op de gevel van het linker bouwdeel aan de Venestraat. De gevel onder de puiband is wit geschilderd (na 1962; vermoedelijk in 1964).

Op de drie verdiepingen is de oude indeling behouden. De hoog geplaatste vensters bevinden zich op dezelfde hoogte als de bovenlichten van de gevelopeningen in de middenas, maar ze zijn iets groter dan die bovenlichten. Ze zijn alle voorzien van eenvoudig glas in lood, dat in 1962 al aanwezig was. De stolpramen in de middenas zijn in de plaats gekomen van de oorspronkelijke hijsdeuren. Het onderste deel van de deuropening is daarbij gevuld met een (houten) borstwering onder de ramen. De bovenlichten zijn gehandhaafd, evenals een groot deel van de kozijnen van de hijsdeuren. De kozijnen zijn deels afgetimmerd vanwege de naar binnen draaiende stolpramen. De hijsdeuren draaiden naar buiten, zoals geconcludeerd kan worden uit de duimen in de kozijnen. Volgens de bouwaanvraag van 1957 werden alleen de hijsdeuren op de eerste en tweede verdieping vervangen door ramen, maar op de foto uit 1962 blijkt dat ook te gelden voor de hoogste verdieping.

Het verdiepte middenveld gaat boven de derde verdieping op tot in de tuitgevel. Het veld is afgesloten door een tandlijst. Onder deze lijst bevindt zich een ver uitstekende hijsbalk voor het externe verticale transport. De tuitgevel is afgesloten met een rollaag, afgedekt met zink.

- De zijgevel aan de binnenplaats

De rechter zijgevel van het pakhuis bestaat uit twee delen. De voorste helft, aansluitend op de voorgevel en ter breedte van het linker bouwdeel, is veel hoger dan de achterste helft. Deze verhoging is tot stand gekomen omstreeks 1900, toen ook de nieuwe voorgevel tot stand kwam. Opmerkelijk is het gegeven dat de zijgevel is gemetseld óp de achtergevel van het linker bouwdeel (zie afb. 50). De lagere achterste helft van deze zijgevel bevindt zich aan de binnenplaats.

Afb. 51) De rechter zijgevel van het pakhuis: muurwerk op de begane grond.

Afb. 52) De rechter zijgevel van het pakhuis bij de binnenplaats.

Op de begane grond wordt deze gevel grotendeels afgedekt door de keuken-uitbouw. Bij de bergruimten die vanuit het pakhuis toegankelijk zijn is nog enig oorspronkelijk muurwerk te zien (afb. 51). De roodbruine bakstenen zijn in kruisverband gemetseld. Op de verdieping is het muurwerk witgeschilderd, maar de bakstenen lijken hetzelfde te zijn als op de begane grond en het metselverband is ook kruisverband.

De verdieping en ook de achtergevel van het pakhuis stammen waarschijnlijk uit circa 1800 (afb. 52). De twee hoog geplaatste rechthoekige vensters op de eerste verdieping behoren tot de oorspronkelijke opzet omstreeks 1800, maar de kozijnen lijken te zijn vernieuwd. De hoekoplossing is zeer regelmatig: de vensters zijn zodanig geplaatst dat de koppenlaag met een kop bij het kozijn eindigt en de strekkenlagen met een strek. Om dit effect consequent in de strekkenlagen te bewerkstelligen, hebben vanwege het verspringende kruisverband de strekkenlagen echter wel om-en-om een kop voor de laatste strek. Ook hebben deze gevelopeningen een rollaag aan de bovenzijde.

De andere gevelopeningen zijn later toegevoegd. Tussen de twee hoog geplaatste vensters bevindt zich een stolpraam met bovenlicht. Vermoedelijk is dit in de eerste helft van de 20ste eeuw toegevoegd. Uiterst links een venster onder een betonlatei, dat oorspronkelijk een deur was (na 1964?). Het kleine venster ernaast lijkt niet bij de deur te horen maar onduidelijk is of het ouder dan wel jonger is dan die deur.

Opmerkelijk zijn de lange muurankers. Deze zijn (vermoedelijk) aan de balklaag op de begane grond, de balklaag op de verdieping en de kapconstructie bevestigd. Het lijkt erop dat deze ankers tot een vernieuwing van de kapconstructie uit de tweede helft van de 19de eeuw behoren. Ze bewerkstelligen een extra onderling verband tussen de constructiedelen van het pakhuis (balklagen, kapconstructie, gevel).

Het dakschild van het zadeldak gaat bijna geheel schuil achter twee eenvoudige, lange dakkapellen van hout, triplex en glas. Deze zijn in de tweede helft van de 20ste eeuw toegevoegd ten behoeve van bewoning in het pakhuis.

Het hoge deel van het pakhuis heeft een in de zijgevel op de tweede en derde verdieping een klein venster (afb. 53). Het muurwerk is gepleisterd. Boven de nok van het zadeldak van het linker bouwdeel steekt een massieve schoorsteen uit. Het onderste muurwerk is van oude steen en behoort bij de oude kern van het pakhuis - of wellicht tot de oude kern van het linker bouwdeel - terwijl de verhoging uit dezelfde tijd stamt als de

Afb. 53) De rechter zijgevel en achtergevel van het hoge deel van het pakhuis. verhoging van het voorste deel van het pakhuis (omstreeks 1900). Verder zijn in de zijgevel twee korte muurankers zichtbaar van de balklaag en een langere van de kapconstructie.

- De achtergevel

Van de kopgevel van het pakhuis is alleen de tuitgevel boven belendende bebouwing zichtbaar (afb. 54). Het muurwerk is gepleisterd. De oud-Hollandse dakpannen zijn in het

Afb. 54) De achtergevel van het lage deel van het pakhuis.

verlengde van het achterliggende zadeldak op de gevel gelegd. Een schoorsteen is uitgebouwd: het is op dit moment vanwege de gepleisterde afwerking niet vast te stellen of deze oorspronkelijk bij het pakhuis hoort. In de tuitgevel bevinden zich twee vensters, die niet recht boven elkaar liggen. Ze zijn vermoedelijk pas in de tweede helft van de 20ste eeuw in de gevel gebracht toen het pakhuis met lange dakkapellen voor intensieve bewoning gebruikt werd.

De achtergevel van het hoge deel bevat één (vermoedelijk oorspronkelijk) venster (afb. 53). Het muurwerk is gepleisterd.

3.3.2 Het interieur van het pakhuis

- De kelder

In het pakhuis is een kleine kelder aanwezig; deze is echter niet toegankelijk, zodat omvang en datering niet zijn vast te stellen.

- De begane grond

Tegen de voorgevel bevindt zich een ruimte, die in de tweede helft van de 20ste eeuw als winkel in gebruik was. Tussen deze winkelruimte en de winkel in het linker bouwdeel bevindt zich een doorgang. Deze staat niet aangegeven op de bouwtekening van 1964, zodat deze van jongere datum moet zijn. Links van deze ruimte, ook bij de voorgevel gelegen, bevindt zich een hal met een trap naar de bovenwoningen. Gezien de bouwtekening uit 1957 en de foto uit 1962 moet deze situatie tussen beide jaren tot stand zijn gekomen. Beide ruimten zijn voorzien van afwerkingen van recente datum, waardoor er verder geen bijzonderheden in het zicht zijn. Alleen in de winkelruimte is afgehakt en wit geschilderd metselwerk van de achtergevel of kopgevel van het linker bouwdeel te zien (afb. 55).

De rest van de begane grond in het pakhuis is een grote, ongedeelde ruimte. Deze is vanuit het linker bouwdeel toegankelijk door middel van een doorbraak in de achtergevel of kopgevel van dat bouwdeel. Het afgehakte en wit geschilderde muurwerk van die gevel is in deze ruimte voor een klein deel zichtbaar. Verder is er een betonvloer en zijn de muren van een gepleisterde afwerking voorzien. De ruimte heeft een enkelvoudige balklaag tussen de zijgevels (afb. 56). Opmerkelijk zijn de zware dimensies van de grenen balken en de tamelijk kleine hart-op-hart afstand tussen de balken: dit wijst duidelijk op een pakhuisfunctie. De meeste balken hebben een staande positie (met de smalle zijde naar onderen gericht), maar er is ook een enkele liggend (met de brede zijde naar onderen gericht) uitgevoerd. De eenvoudige balken hebben een laat 18de- of vroeg 19de-eeuws karakter. In één balkvak, tussen een 18de-eeuwse balk en een laat 19de-eeuwse balk, bevindt zich een luik met nog één trede van een laddertrap (afb. 57). Verder tekent zich op de balken en de brede grenen vloerdelen een verdwenen gangmuur af naast de rechter zijgevel (afb. 56-A)..

Afb. 55) Links: metselwerk van de achtergevel van het linker bouwdeel.

Afb. 56) Rechts: de balklaag op de begane grond van het pakhuis, met de aftekening van een wand.

Afb. 57) Het restant van een laddertrap, mogelijk nog uit omstreeks 1800, naar de eerste verdieping.

- De eerste verdieping

De eerste verdieping van het pakhuis kent een indeling in een voorkamer en een achterkamer met daartussen een keuken, toilet, douche en trappen uit de latere 20ste eeuw. Mogelijk stammen de omklede, steile trappen nog uit de verbouwing van het pakhuis omstreeks 1900. De ruimten zijn voorzien van vloerbedekking, gepleisterde muren en verlaagde plafonds van hardboard, waardoor weinig bijzonderheden waarneembaar zijn. De enkelvoudige balklaag bestaat uit ongeprofileerde balken (afb. 58-A). Mede vanwege de beschikbare beschildering is niet met zekerheid vast te stellen of ze uit dezelfde tijd dateren als de balklaag op de begane grond (late 18de of vroege 19de eeuw), of wellicht van iets later datum zijn (de loop van de 19de eeuw). Opmerkelijk zijn de twee parallelle onderslagbalken, die tussen de voor- en de achtergevel liggen onder de enkelvoudige balklaag (B). Mogelijk zijn deze aangebracht omstreeks 1900, toen de voorgevel vernieuwd werd. In de huidige situatie is onder geen van beide onderslagbalken een steunconstructie aangetroffen, bijvoorbeeld een standvink, noch een aftekening van een verdwenen steunconstructie, waardoor de functie van deze balken onduidelijk is. In een kast is op de achtergevel een muuranker van het belendende pand zichtbaar: dit pand zal daarom in oorsprong ouder zijn dan het pakhuis, dus vóór circa 1800.

Afb. 58) Links: de balklaag met onderslagbalk op de eerste verdieping van het pakhuis.

Afb. 59) Rechts: het luik in de balklaag achter de voorgevel van het pakhuis (tweede verdieping).

- De tweede verdieping

In de achterste helft van het pakhuis bepalen de spanten de ruimtelijke indeling, die uit de latere 20ste eeuw zal dateren. In het dakschild aan de zijde van de binnenplaats zijn in diezelfde tijd langgerekte dakkapellen opgenomen.

In de voorste helft zal de indeling uit 1957 stammen, toen in de voorgevel de hijsdeur door stolpramen werd vervangen. Hier bevindt zich een enkelvoudige balklaag van omstreeks 1900, waarin ravelingen ten behoeve van een hijsluik achter de hijsdeuren zijn opgenomen (afb. 59). Er was dus ook sprake van intern verticaal transport. Deze ravelingen zijn vermoedelijk in de balklagen van alle verdiepingen in het pakhuis aanwezig.

- De derde verdieping

In de voorste helft van het pakhuis wordt de ruimtelijke indeling bepaald door de spanten van de kapconstructie. Deze indeling zal tot stand zijn gekomen in 1957 of tussen 1957 en 1962, toen in de voorgevel de hijsdeur werd vervangen door een stolpraam.

Opmerkelijk is het gegeven dat de achtergevel van deze hogere helft van baksteen is gemetseld óp de spantbenen van de lagere achterste helft.

Ook in de lagere achterste helft bepalen de spanten de ruimtelijke indeling, die uit de tweede helft van de 20ste eeuw dagtekent. In het dakschild aan de zijde van de binnenplaats is in diezelfde tijd een dakkapel aangebracht.

- De vierde verdieping of zolder

Op de hoge voorste helft van het pakhuis bevindt zich boven de derde verdieping een zolder, die door een luik toegankelijk is. In de ongedeelde ruimte bevindt zich de kapconstructie van het mansardedak.

Afb. 60) Links: het kreupele spant tegen de linker zijgevel in het lage deel (pakhuis, tweede verdieping).

Afb. 61) Rechts: de muurstijl met klos en korbeel in het hoge deel van het pakhuis (derde verdieping).

3.3.3 De kapconstructies

- De achterste helft van het pakhuis

De oudste kapconstructie van het pakhuis bevindt zich op de lage, achterste helft van het pakhuis. De constructie is samengesteld uit drie grenen A-spanten, die aan de rechterzijde (de kant van het buurpand Venestraat 6) ondersteund worden door kreupele stijlen (afb. 60). Dit hangt samen met het gegeven dat zich daar een veel hogere zijmuur bevindt. Deze zijmuur is een verdieping hoger dan de andere zijmuur (de zijmuur aan de binnenplaats). Voor zover zichtbaar heeft het A-spant twee rechte spantbenen die bij de nok elkaar halfhouts kruisen. Daarin is de nokgording opgelegd. Ter hoogte van de derde verdiepingvloer bevindt zich (vermoedelijk) een tussenbalk. De gordingbalken zijn aan de zijde van het buurpand Venestraat 6 opgelegd op klossen.

Het karakter van deze kap met kreupele spanten doet een datering in de tweede helft van de 19de eeuw vermoeden. Dit betekent dat een oudere kap uit omstreeks 1800 later verwijderd is. Mogelijk dat de vernieuwing van de kap ook de opmerkelijk lange muuran- kers aan de binnenplaatsgevel van het pakhuis verklaart, om voldoende verband tussen alle constructiedelen van het pakhuis te bewerkstelligen.

Op het derde (oorspronkelijk middelste) A-spant, gerekend vanaf de achtergevel, is de achtergevel uit circa 1900 van de hogere voorste helft van het pakhuis gemetseld.

- De voorste helft van het pakhuis

De voorste helft van het pakhuis is omstreeks 1900 verhoogd met twee verdiepingen en voorzien van een mansardedak. De kapconstructie bevat twee spanten, elk samenge- steld uit een gebint en een makelaar (afb. 62). De spanten zijn op de derde verdieping opgelegd op (tegen de zijgevels geplaatste) muurstijlen, waarop een dwarsbalk of klos (afb. 61). Op de klossen zijn de rechte spantbenen van de dekbalkjukken geplaatst. Elk van de klossen is met behulp van een korbeel afgeschoord op de muurstijl en door mid- del van een anker met de gevel verbonden. De zoldervloer is op een soort tussenbalk

Afb. 62) Links: de kapconstructie van het mansardedak op het pakhuis (voorste deel).

Afb. 63) Rechts: dekbalk en spantbeen zijn traditioneel bevestigd met toognagels.

aangebracht, die op de spantbenen is gespijkerd. De spantbenen zijn gepend in de dekbalk en met toognagels gezekerd (afb. 63). Opvallend is het ontbreken van korbeels. Ter hoogte van de gordingbalken op de dekbalken van deze gebinten, sluiten de steile onderste dakschilden en de flauwere bovenste dakschilden op elkaar aan. Deze gording is met windverbanden afgeschoord op de spantbenen. Een lager geplaatste gordingbalk rust vermoedelijk (niet zichtbaar) op een klos die op het spantbeen is bevestigd. Het bovenste dele van de gebinten bestaat uit makelaars, die de nokbalk dragen. De gordingen die zich halverwege het bovenste dakvlak bevinden zijn in de drukrichting afgeschoord op de dekbalk. Aan de voor- en achterzijde zijn de gordingen ingelaten in de gevels.

De hijsbalk die door de voorgevel steekt is onder tegen de dekbalk van het voorste spant bevestigd. Zaagsporen lijken erop te duiden dat hij oorspronkelijk langer is geweest en mogelijk tot aan het tweede spant doorliep.

3.4 De bebouwing op de binnenplaats

3.4.1 Het exterieur

Tussen het rechter bouwdeel en het pakhuis, naast het linker bouwdeel, bevindt zich een binnenplaats. Afgaande op de nieuwe toestand van de bouwtekening uit 1964 (afb. 12) was de binnenplaats op dat moment nog niet voorzien van aan- en uitbouwen op de begane grond. Die zouden dus allemaal in de latere 20ste eeuw tot stand moeten zijn gekomen. Dit geldt met zekerheid voor de keuken-uitbouw aansluitend op het linker bouwdeel - maar niet voor de toilet- en bergruimten aansluitend op het pakhuis. De laatste lijken uit de late 19de of eerste helft 20ste eeuw te dateren.

Afb. 64) Links: de binnenplaats met de gevels van de keukenuitbouw.

Afb. 65) Rechts: de binnenplaats met de voormalige buiten-WC.

De keuken-uitbouw heeft de binnenplaats gereduceerd tot een soort "lichtkoker" voor de achterkamer van het rechter bouwdeel. Deze keukenaanbouw met flankerende aan- en uitbouwen bestaat uit één bouwlaag met plat dak. Het platte dak is uitgevoerd in beton, zodat deze als terras voor de eerste verdieping functioneert.

Op de eerste verdieping hebben geen aan- en uitbouwen plaatsgevonden, zodat de binnenplaats daar nog de grootte heeft zoals die op de bouwtekening uit 1964 is weergegeven en zoals die al op de kadastrale minuut van circa 1819 (afb. 5) voorkomt.

- De aan- en uitbouwen op de begane grond

De keukenuitbouw van het linker bouwdeel (na 1964) heeft houten kozijnen met ramen, boven een gepleisterde, stenen (betonnen?) borstwering (afb. 64).

Naast de keukenuitbouw bevindt zich een eenvoudige, opgeklampte deur (na 1964?) die leidt naar een korte gang tussen het binnenplaatsje en het pakhuis (afb. 66).

Op de kop van het binnenplaatsje bevindt zich een voormalige buiten-WC (afb. 65). Het metselwerk lijkt uit de late 19de of eerste helft van de 20ste eeuw te dateren. Rechts bevindt zich een klein venster. Links een bevond zich oorspronkelijk een deuropening, maar die is later deels ingevuld met een restant van een raam.

Afb. 66) Links: de opgeklampte deur die opent op de binnenplaats.

Afb. 67) Rechts: het gangetje dat vanuit het pakhuis naar de binnenplaats leidt.

3.4.2 Het interieur

In de rechter zijgevel van het pakhuis bevindt zich een doorgang die leidt naar een korte verbindingsgang met de binnenplaats (afb. 67). Rechts van deze gang ligt de keuken-uitbreiding van het linker bouwdeel, met daarop aansluitend enkele kleine ruimten tegen bebouwing op een buurperceel. De eerste ruimte tegen het pakhuis aan is tamelijk diep en heeft een onregelmatige vorm: naar achteren toe knikt de ruimte naar links. Het grotendeels gepleisterde of geschilderde metselwerk heeft een (laat) 19de-eeuws karakter. De houten vloerdelen boven deze ruimte liggen in het midden op twee gekoppelde, parallelle houten balkjes die tussen de gangmuur en de achtermuur zijn gelegen. Tegen de rechtermuur bevindt zich een strijkbalkje. De deur tussen de gang en deze ruimte is verwijderd.

Naast deze diepe ruimte bevonden zich oorspronkelijk twee minder diepe ruimten. Hiervoor is al het voormalige buitentoilet genoemd, dat grenst aan het binnenplaatsje en de achtergevel van het rechter bouwdeel. Daarnaast bevond zich een kastruimte. Beide zullen uit de late 19de of de eerste helft van de 20ste eeuw dagtekenen. Doordat de scheidingsmuur met het toilet later verwijderd is, vormen het voormalige toilet en de voormalige kast nu één ruimte. De deur naar de kast is verwijderd.

Voordat na 1964 de keuken-uitbouw op de binnenplaats werd gerealiseerd, zullen deze ruimten direct aan de toen nog grotere binnenplaats hebben gelegen. Opmerkelijk is dat deze niet zijn weergegeven op de bouwtekening uit 1964.

Afb. 67) De diepe ruimte naast het gangtje tussen pakhuis en binnenplaats.

4. Waardestelling

4.1 Inleiding

In deze waardestelling wordt het complex beoordeeld op de stedenbouwkundige waarden, architectuurhistorische waarden en cultuurhistorische waarden, getoetst aan de gaafheid (authenticiteit) en zeldzaamheid. Deze beoordeling geschiedt conform de *Richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek* (Den Haag 2000), een uitgave van de Rijksgebouwendienst, Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (tot voor kort de Rijksdienst Monumentenzorg), de Stichting Bouwhistorie Nederland en de Stichting Historisch Boerderijonderzoek.

Hierbij valt een onderscheid te maken in een extrinsieke en intrinsieke waardestelling. De extrinsieke waardestelling plaatst het object in een brede context, waarbij een vergelijking wordt gemaakt met soortgelijke objecten en complexen. In de intrinsieke waardestelling vindt een weging van de waarden plaats binnen het complex, waarbij de samenstellende delen onderling worden vergeleken en gecategoriseerd.

Het voorste deel van het complex heeft de status van Rijksmonument. Dit betreft de twee parallelle bouwdelen met de 'lijstgevel' aan het Sluisplein (Sluisplein 1 / Venestraat 2). In het rijksregister is het complex ingeschreven als:

"naam: -
 monumentnummer: 25722
 cbs-typering Gebouw, woonhuizen
 plaats Leidschendam
 oorspronkelijke functie: Woonhuis
 beschrijving: Pand met lijstgevel met gesneden consoles, 18e eeuw."

Uit deze omschrijving blijkt dat het pakhuis Venestraat 4 niet tot het beschermde (Rijks)monument wordt gerekend. Evenmin is het pand geregistreerd als gemeentelijk monument.

Uit deze bouwhistorische verkenning is gebleken dat de kern van het 'pakhuis' uit de late 18de of vroege 19de eeuw dateert. In die periode hoorde het gebouw tot het complex van de herberg 'De Stad Amsterdam', wellicht als stalling voor paarden en koetsen. Deze samenhang wordt bevestigd door de kadastrale minuut uit circa 1819, waarbij de kastelein Petrus Leonardus Smulders als eigenaar staat vermeld. Ook nu nog is er sprake van een samenhangend complex, zoals voornamelijk valt te herkennen op de binnenplaats. Hier is de oorspronkelijke bouwmassa van twee bouwlagen met zadeldak goed te herkennen, ondanks de gestapelde dakkapellen. Het voorste deel van het 'pakhuis' is omstreeks 1900 opgetopt, waarmee dit deel zich binnen het complex heeft verzelfstandigd. Gelet op deze historische en functionele samenhang wordt het pakhuis in deze waardestelling als een wezenlijk en essentieel onderdeel van het complex beschouwd. De kern van het complex, het brede gebouw aan het Sluisplein, is geregistreerd als Rijksmonument. In het kader van de plaatsing op de Rijkslijst heeft reeds een 'externe waardestelling' plaatsgevonden. Daarom is nu voor het gehele complex een 'interne waardestelling' gemaakt.

In de intrinsieke waardestelling worden drie categorieën onderscheiden:

- categorie 1: hoge monumentwaarden (behoud is noodzakelijk);
- categorie 2: positieve monumentwaarden (behoud is wenselijk);
- categorie 3: indifferente monumentwaarden.

Deze categorieën zijn weergegeven op waardestellingsrepresentaties in respectievelijk blauw (cat.1: hoog), groen (cat. 2: positief) en geel (cat. 3: indifferent). Deze representaties beperken zich tot de hoofdlijnen (gevels en constructies) en zijn gebaseerd op recente opmetingsplattegronden van het complex, beschikbaar gesteld door ir K. Koppers van *Koppers Duizer Architecten* uit Gorinchem.

4.2 Historische en stedenbouwkundige waarden

4.2.1 Historische waarden

Het complex Sluisplein 1 / Venestraat 2-4 heeft hoge historische waarde vanwege de voormalige functie als herberg 'De Stad Amsterdam', gelegen aan de sluis in de Vliet. Deze waterweg vormde vanouds een belangrijke verbindingroute tussen de grote Hollandse steden Amsterdam, Haarlem, Leiden, Den Haag, Delft en Rotterdam. Leidschendam vormde één van de pleisterplaatsen op de route, waar zich verscheidene herbergen bevonden. Karakteristiek is ook de functiewijziging van herberg in winkel omstreeks 1828, die samenhangt met de groeiende populariteit van de veel snellere diligence en het daardoor afnemende gebruik van de trekschuit op de Vliet. In deze periode kon men uit met minder pleisterplaatsen.

4.2.2 Stedenbouwkundige waarden

Het complex heeft hoge monumentwaarden, omdat de (tenminste) 17de-eeuwse verdeling nog goed herkenbaar is in de samenstelling van het gebouw uit twee zelfstandige casco's met elk een eigen constructie en kap. Verder is het complex van belang vanwege de prominente ligging op de hoek van het Sluisplein en de Venestraat. De voorgevel aan het Sluisplein maakt deel uit van de aaneengesloten, historische gevelwand aan de zuidzijde van de sluis in de Vliet. De zijgevel aan de Venestraat is eveneens prominent zichtbaar, omdat de bebouwing aan de overzijde van deze straat ver terug ligt. Het pand markeert dus van oudsher de aansluiting van de Venestraat op het Sluisplein. De zijgevel (aan de Venestraat) heeft vanouds een representatief karakter, waarvan onder meer de grote vensters op de eerste verdieping en de omgezette winkelpui (sedert de late 19de eeuw?) getuigen.

4.3 Monumentwaarden

4.3.1 Constructie

- *Bouwmassa: cat. 1 / 3*

Het pand Sluisplein 1/ Venestraat 2 is samengesteld uit twee zelfstandige 17de-eeuwse bouwdelen, elk bestaande uit twee bouwlagen met zadeldak. Deze opzet is nog grotendeels authentiek. Van wezenlijk belang is het feit dat de achterste helft van het rechter bouwdeel breder is dan de voorste helft en als het ware uitsteekt in het buurpand Sluisplein 3. Ook dit behoort tot de oorspronkelijke situatie. Deze aspecten hebben hoge monumentwaarden (behoud is noodzakelijk). De wijzigingen samenhangend met de vereniging van beide bouwdelen achter één voorgevel omstreeks 1760 vormen een karakteristieke en gaaf bewaarde aanpassing, die de toenmalige status van de herberg onderstreept. Ook deze aanpassingen hebben hoge monumentwaarden (behoud is noodzakelijk).

Van het pakhuis is de omstreeks 1800 gebouwde tweelaags kern behouden gebleven. Van het achterste deel is de kap vernieuwd, het voorste deel is verhoogd en voorzien van een nieuwe mansardekap. Deze tweelaags kern heeft hoge monumentwaarden als wezenlijk onderdeel van het historische complex van de herberg. Ook de kapvorm van het achterste deel heeft hoge monumentwaarden, aangezien deze aansluit bij de rest

van het complex. Het verhoogde voorste deel is karakteristiek voor pakhuisen uit de periode omstreeks 1900. Dit geldt zowel voor de opzet als kapvorm. Er is sprake van hoge monumentwaarden (behoud is noodzakelijk).

De langgerekte dakkapellen uit de tweede helft van de 20ste eeuw vormen door omvang, stapeling en (slechte) uitvoering een verstoring van de eenduidige bouwmassa en kapvormen. Deze dakkapellen hebben indifferente monumentwaarden.

De uit- en aanbouwen op de binnenplaats verminderen de logische structuur en de herkenbaarheid van het complex dat is samengesteld uit verschillende bouwmassa's (rond de binnenplaats). Er is sprake van indifferente monumentwaarden.

- Draagconstructies: cat. 1 (/ 3)

De enkelvoudige balklagen in de beide 17de-eeuwse bouwdelen zijn nog grotendeels authentiek en behoren tot de oudste kern van het complex: hoge monumentwaarden (behoud is noodzakelijk). Ook de oude vloerdelen hebben hoge monumentwaarden. De enkelvoudige balklagen boven de begane grond en eerste verdieping van het pakhuis zijn nog grotendeels authentiek, weerspiegelen het gebruik als pakhuis (stalling en koetshuis?) en behoren tot de oudste kern van dit bouwdeel (omstreeks 1800): hoge monumentwaarden (behoud is noodzakelijk). De enkelvoudige balklagen boven de tweede verdieping van het pakhuis zijn nog grotendeels authentiek, behoren tot de karakteristieke verhoging van het voorste deel van het gebouw omstreeks 1900 en bevatten ravelingen voor intern verticaal transport: hoge monumentwaarden (behoud is noodzakelijk).

- Kapconstructies: cat. 1 / 3

De beide kapconstructies met dekbalkjukken en sporengespannen van de zadeldaken op de 17de-eeuwse bouwdelen zijn nog grotendeels authentiek: hoge monumentwaarden (behoud is noodzakelijk). Opmerkelijk zijn de kleine verschillen in de constructiewijze, zoals de aansluiting van het spantbeen op de dekbalk en de aanwezigheid van telmerken in één van beide kappen.

De kapconstructie van het zadeldak op het lage deel van het pakhuis is vermoedelijk in de loop van de 19de eeuw aangebracht en heeft een karakteristieke, eenmalige opzet, die bepaald is door de verschillende hoogten van de zijgevels. Deze constructie heeft positieve monumentwaarden (behoud is wenselijk).

De kapconstructie op het hoge deel van het pakhuis behoort bij de karakteristieke wijziging van het pakhuis omstreeks 1900, waarbij het mansardedak tot stand is gekomen: ook deze constructie heeft positieve monumentwaarden (behoud is wenselijk).

De langgerekte dakkapellen uit de latere 20ste eeuw op verschillende dakvlakken van de drie bouwdelen vormen door omvang, stapeling en (slechte) uitvoering een verstoring van de constructieve opzet.; indifferente monumentwaarden.

4.3.2 De voorgevels

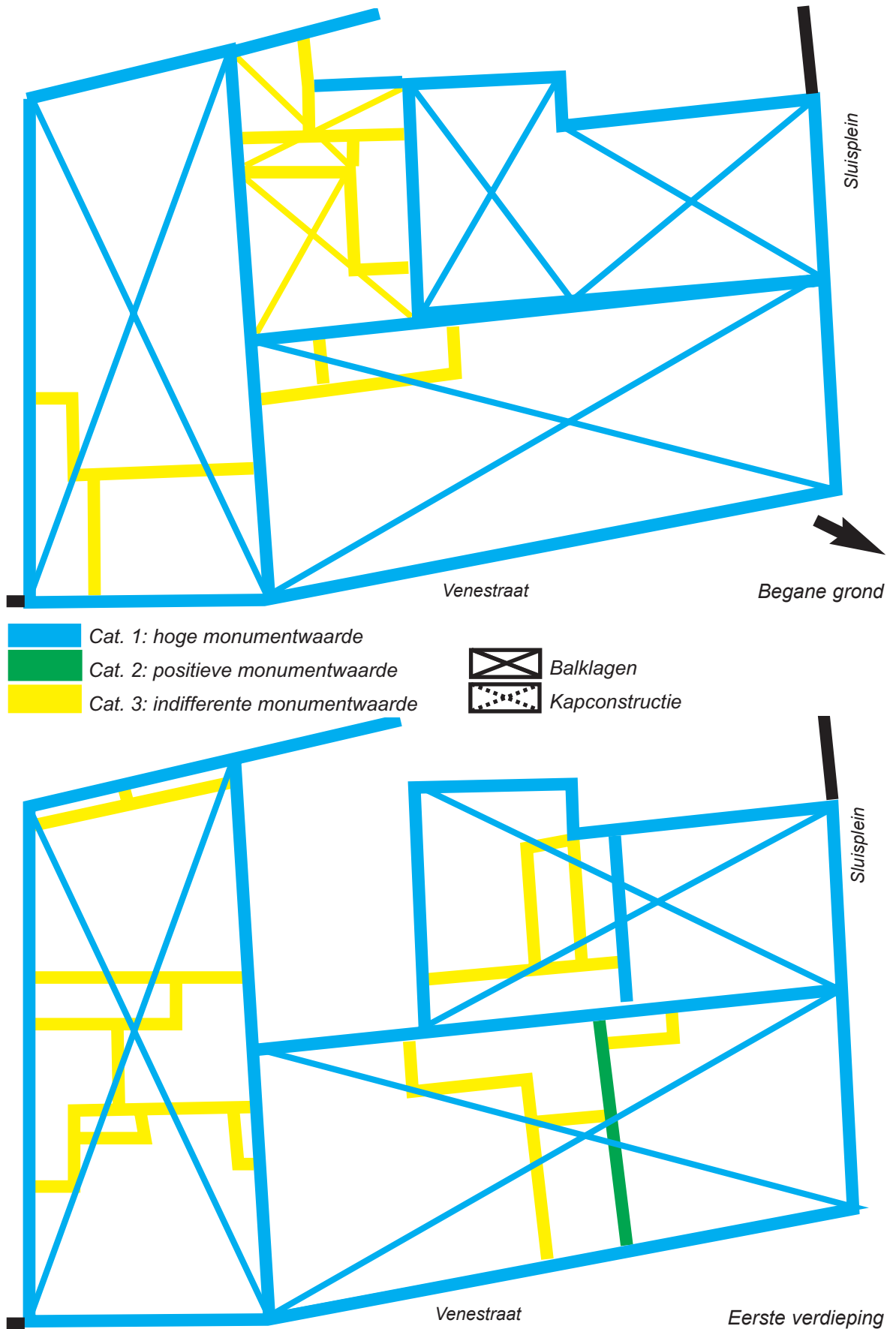
- De voorgevel aan het Sluisplein: cat. 1 / 2 / 3

Deze gepleisterde lijstgevel heeft de huidige vorm en indeling grotendeels omstreeks 1760 verkregen, maar de kern dateert tenminste uit de 17de eeuw: hoge monumentwaarden (behoud is noodzakelijk). Dit geldt ook voor de oude kozijnen op de begane grond (rechter bouwdeel), verdieping en zolder, en voor de mogelijk behouden delen van de laat 19de-eeuwse neo-classicistische pui achter de omtimmeringen op de begane grond (linker bouwdeel).

De schuiframen (voorheen T-ramen) en de gedecoreerde glas in loodramen (circa 1935) vormen onderdeel van karakteristieke modernisering: positieve monumentwaarden (behoud is wenselijk).

De glasinvullingen in de vensters van de begane grond en de in de 20ste eeuw in twee fasen aangebrachte betimmeringen van de winkeletalage hebben indifferente monumentwaarden.

Afb. 68) Waarderingsrepresentaties op plattegronden van Koppers Duizer Architecten te Gorinchem
Boven: begane grond. Onder: eerste verdieping.

- *De zijgevel aan de Venestraat: cat. 1 / 3*

Deze gepleisterde lijstgevel stamt nog voor een groot deel uit (tenminste) de 17de eeuw en heeft op de verdieping oude kozijnen: hoge monumentwaarden (behoud is noodzakelijk). Dit geldt ook voor de mogelijk behouden delen van de laat 19de-eeuwse neo-classicistische pui achter de omtimmeringen op de begane grond (rechter helft).

De glasinfillingen in de vensters van de begane grond en de in de 20ste eeuw in twee fasen aangebrachte betimmeringen van de winkeletalage hebben indifferente monumentwaarden.

- *De voorgevel van het pakhuis aan de Venestraat: cat. 1 / 3*

Deze sober vormgegeven bakstenen tuitgevel is kenmerkend voor de functie van een omstreeks 1900 tot stand gekomen pakhuis en heeft met name op de verdiepingen nog de oorspronkelijke vensterindeling: hoge monumentwaarden (behoud is noodzakelijk). Dit geldt op de begane grond ook voor de nog oorspronkelijke deuropening in het midden en de beide hoog geplaatste zijvensters die in de latere 20ste eeuw zijn verlengd tot deuren.

De etalageruit in de middendeur van de begane grond, de beide zijdeuren op de begane grond en de stolpramen in de voormalige hijsdeuren op de verdiepingen zijn na 1957 aangebracht. Deze elementen passen niet goed in de architectonische opzet van de pakhuisgevel en hebben derhalve indifferente monumentwaarden.

4.3.3 De achtergevels

- *De achtergevel van het rechter bouwdeel: cat. 1 / 3*

Deze gepleisterde achtergevel is in de kern nog 17de-eeuws, met enkele oude kozijnen op de verdieping: hoge monumentwaarden (behoud is noodzakelijk). Hiertoe behoort met nadruk ook het deel van de achtergevel dat als het ware in het perceel van het buurpand Sluisplein 3 steekt (zie de bouwmassa).

Het venster op de tweede verdieping met het direct omliggende muurwerk behoort bij een wijziging uit de latere 20ste eeuw en heeft een gangbare vormgeving: indifferente monumentwaarden.

- *De achtergevel van het pakhuis: cat. 1 / 3*

Deze gepleisterde tuitgevel zal in de kern omstreeks 1800 tot stand zijn gekomen als authentiek onderdeel van het pakhuis: hoge monumentwaarden (behoud is noodzakelijk). De glasvensters uit de tweede helft van de 20ste eeuw zijn zeer sober en weinig passend in de architectonische opzet: indifferente monumentwaarden.

4.3.4 De overige gevels

- *De rechter zijgevel van het rechter bouwdeel: cat. 1*

Deze zijgevel behoort tot de oorspronkelijke 17de-eeuwse structuur van dit bouwdeel: hoge monumentwaarden (behoud is noodzakelijk).

- *De rechter zijgevel van het linker bouwdeel (bij de binnenplaats): cat. 1 / 3*

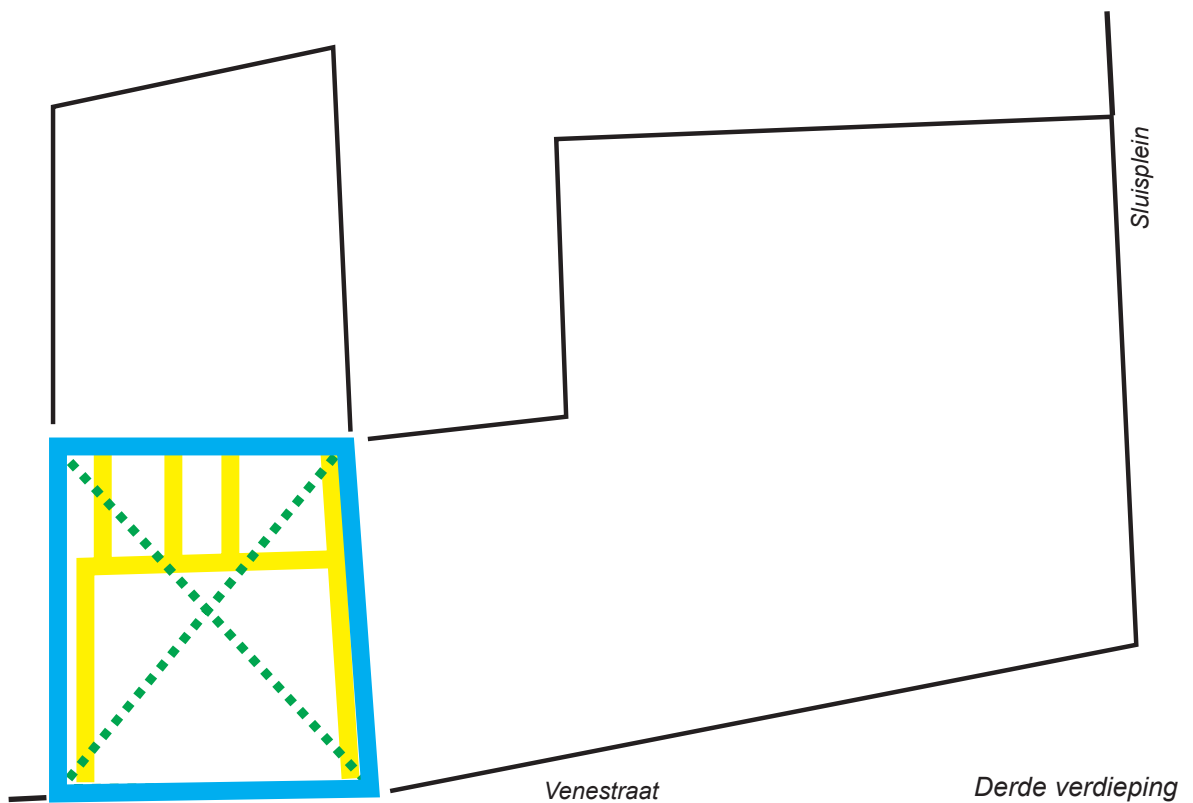
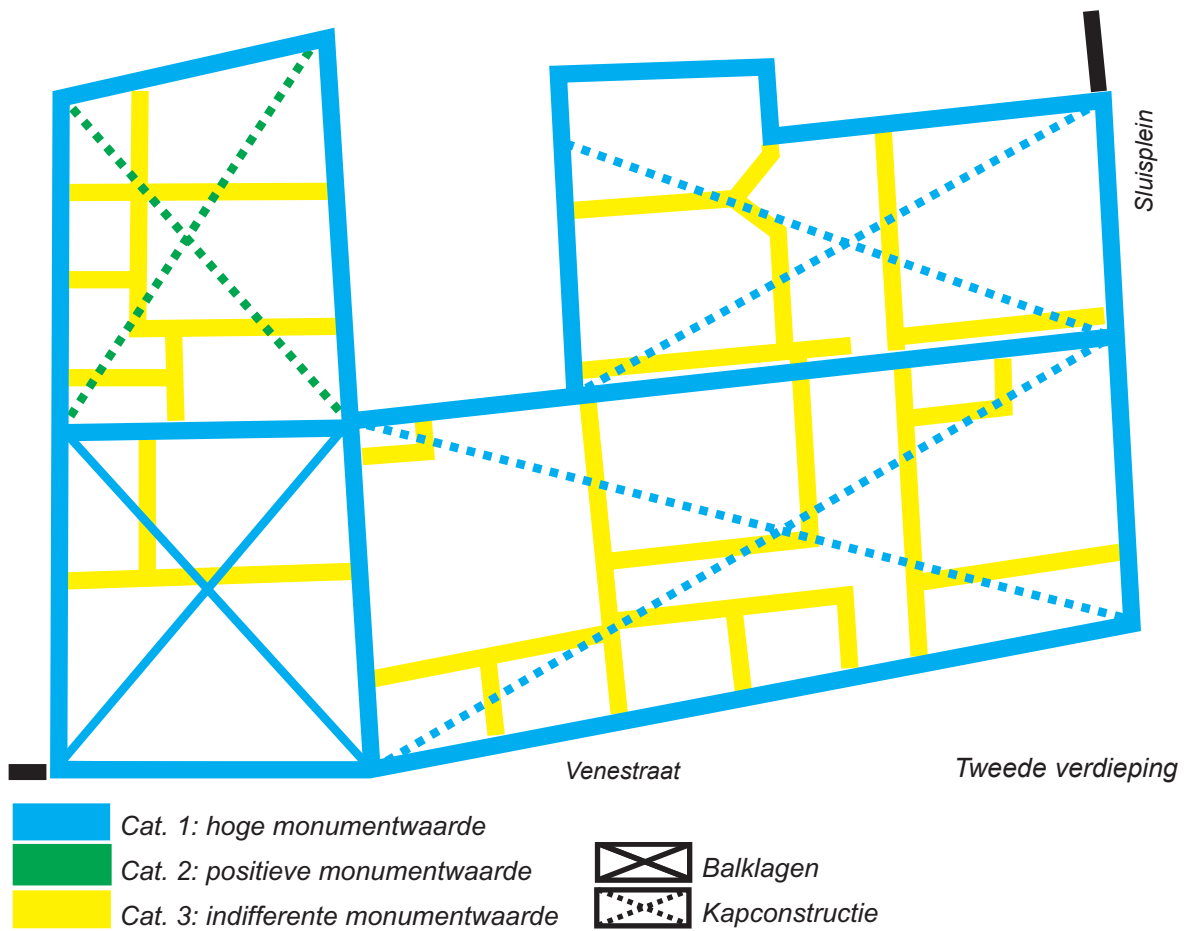
Deze gepleisterde gevel vormt binnenshuis de gemene muur met het rechter bouwdeel en behoort tot de oudste 17de-eeuwse kern van het complex: hoge monumentwaarden (behoud is noodzakelijk).

Het venster en de deur op de verdieping zijn in de (latere) 20ste eeuw aangebracht: indifferente monumentwaarden.

- *De rechter zijgevel van het pakhuis (aan de binnenplaats): cat. 1 / 2 / 3*

Deze geschilderde zijgevel behoort tot de oude kern uit omstreeks 1800 van het pakhuis en heeft nog enkele oorspronkelijke kleine en hoog geplaatste vensteropeningen: hoge monumentwaarden (behoud is noodzakelijk). Dit geldt ook voor de opmerkelijk lange

Afb. 69) Waarderingsrepresentaties op plattegronden van Koppers Duizer Architecten te Gorinchem
Boven: tweede verdieping. Onder: derde verdieping.

muurankers die vermoedelijk behoren bij een karakteristieke modernisering van de kapconstructie in de loop van de 19de eeuw: Het stolpraam is onderdeel van een uit de eerste helft van de 20ste eeuw daterende modernisering ten behoeve van bewoning van het pakhuis: positieve monumentwaarden (behoud is wenselijk).

De overige vensters en deuren zijn sober van uitvoering en passen slecht in de opzet van deze gevel: indifferente monumentwaarden.

- De linker zijgevel van het pakhuis: cat. 1

Deze zijgevel behoort bij de oude kern uit omstreeks 1800 van het pakhuis, waarna op de voorste helft omstreeks 1900 twee nieuwe bouwlagen zijn aangebracht in samenhang met de karakteristieke verhoging van het pakhuis: hoge monumentwaarden (behoud is noodzakelijk).

4.3.5 Het interieur

- De begane grond: cat. 1 / 3

In de opzet en indeling van de begane grond valt de samenstelling van het complex uit de drie bouwdelen uit de 17de eeuw en omstreeks 1800 goed te herkennen; hoge monumentwaarden (behoud is noodzakelijk). De latere ruimtelijke indelingen uit de 20ste eeuw, voor zover behouden, zijn weinig karakteristiek en vertonen geen bijzonderheden: indifferente monumentwaarden. Dit betreft ook de aan- en uitbouwen bij de binnenplaats, die de herkenbaarheid van het complex als samenstelling uit drie bouwdelen sterk vermindert.

- De eerste verdieping: cat. 1 / 3

In de opzet en indeling van de eerste verdieping valt de samenstelling van het complex uit de drie bouwdelen uit de 17de eeuw en omstreeks 1800 goed te herkennen; hoge monumentwaarden (behoud is noodzakelijk). Van belang is verder de vermoedelijk oorspronkelijke dwarswand in het rechter bouwdeel, precies op de plaats waar de plattegrond verbreedt. De latere ruimtelijke indelingen uit de 20ste eeuw, voor zover behouden, zijn weinig karakteristiek en vertonen geen bijzonderheden: indifferente monumentwaarden.

- De tweede verdieping: 1 / cat. 3

De ruimtelijke indelingen behoren tot een herinrichting uit de latere 20ste eeuw en zijn weinig karakteristiek en vertonen geen bijzonderheden: indifferente monumentwaarden.

- De derde verdieping: cat. 3

De ruimtelijke indeling behoort tot een herinrichting uit de latere 20ste eeuw en zijn weinig karakteristiek en vertonen geen bijzonderheden: indifferente monumentwaarden.

- De zolder op het pakhuis

De zolder heeft geen ruimtelijke indeling.

4.3.6 Bijzondere elementen

De betegelde schouw in de achterkamer op de eerste verdieping van het linker bouwdeel is karakteristiek voor de jaren '30 van de 20ste eeuw. Bovendien bevindt deze schouw zich op de plaats van een 17de-eeuwse stookplaats, zo kan worden opgemaakt uit de kapconstructie erboven: deze schouw heeft positieve monumentwaarden (behoud is wenselijk).

De overige inrichtingselementen, die veelal uit de latere 20ste eeuw dateren, zijn weinig karakteristiek en vertonen geen bijzonderheden: indifferente monumentwaarden.

Bronnen en literatuur

- Gemeente Archief Leidschendam (GAL)

- Gal inv.nr. 277

GAL inv.nr, 277: 'Lijste van de Persoenen de welke van de E. Heeren Burgemeesteren der Steden Delft en Leijden hebben genoten een straat voor hare huijsingen aan de Leijdschendam, ende gehouden zijn deselvene ten eeuwigen dage buijten kosten van de selver Steden te onderhouden volgens acte in dato en 13e Meij 1639'

- Daams 1988

F.H.C.M. Daams, *Geschiedenis van een gouden gemeente. Over, door en om de Leytsche Dam*, Leidschendam 1988

- Van der Plasse 1997

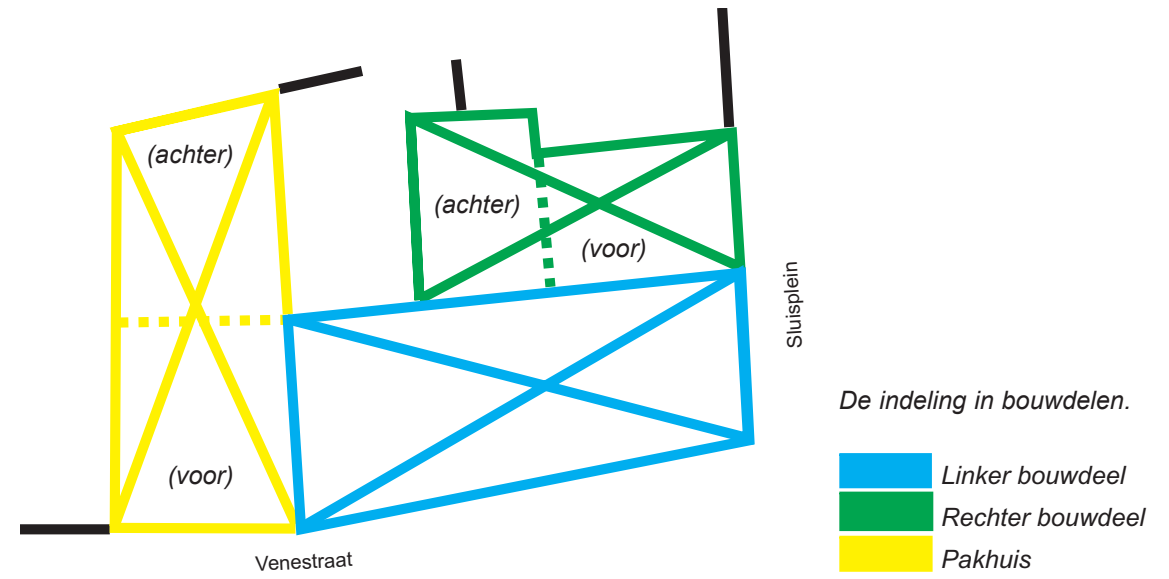
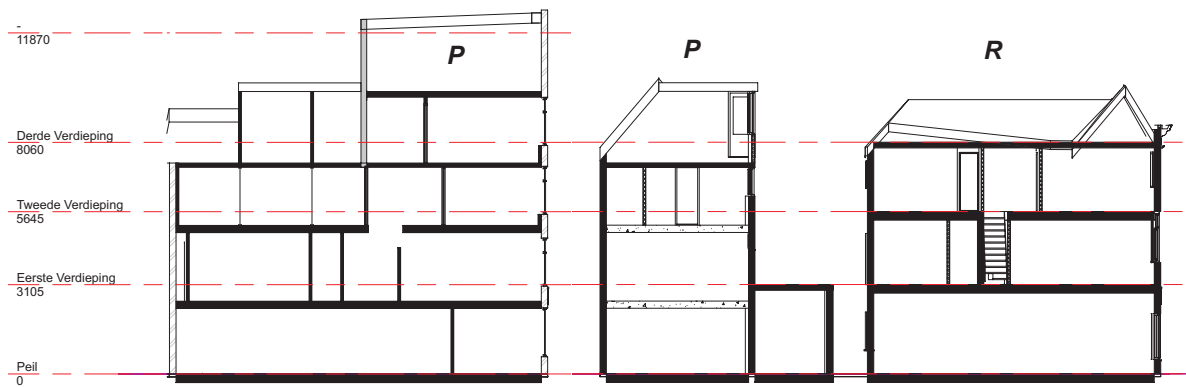
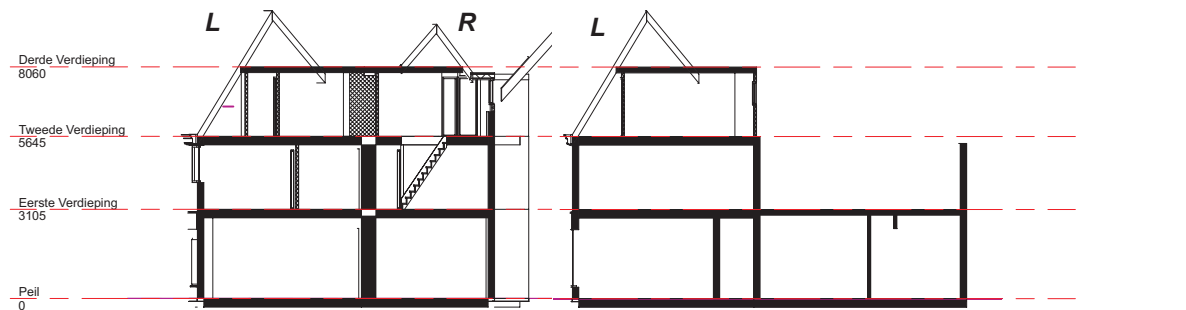
Els van der Plasse, *Monumenten en Buitenkunst in Leidschendam*, (Gemeente Leidschendam), Leidschendam 1997; blz. 9.

- Stenvert 2004

Ronald Stenvert e.a., *Monumenten in Nederland: Zuid-Holland*, Zeist/Zwolle 2004; 335.

Gevel Sluisplein. Gevel Venestraat
Doorsneden (R = rechter bouwdeel, L = linker bouwdeel, P = pakhuis).

De indeling in bouwdelen.

- Linker bouwdeel
- Rechter bouwdeel
- Pakhuis

Afb. 70) Bouwtekeningen anno 2007 van Koppers Duizer architecten: plattegronden, aanzichten en doorsneden.

